

A budai tanítóképző tanárait és altisztjét érintő igazolási,
B-listázási és népbíróági eljárások
1945–1948. II. rész
Mesterházy Jenő, Árpássy Gyula, Szalatsy Richárd és mások
*Donáth Péter**

DOI: 10.21549/NTNY.43.2023.4.1

Ahogy tanulmányunk első felében jeleztük: a budai állami tanítóképzőt igazgató és TITOE (Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete) elnök Padányi–Frank Antal mellett a tantestület 6 további aktív tagját, és egy ott 1919-től 1942-ig szolgálatban álló, de a képzővel továbbra is eleven kapcsolatot tartó, és az igazgatói székre 1945-ben pályázó pedagógust, valamint egy altisztet érintettek az 1945–1947. évi igazolási, B-listázási, népbíróági eljárások. Dolgozatunk második részében – amennyire forrásaink és a lehetséges terjedelem engedik – az ő történetüket prezentáljuk személyenként, különböző terjedelemben, majd zárásként néhány megfigyelést, észrevételt szeretnénk a Neveléstudomány olvasóinak figyelmébe ajánlani ezen eljárások szereplőivel, mechanizmusaival, megfogalmazott céljuknak való megfelelésükkel, valamint tényleges funkciójukkal kapcsolatban.

Kulcsszavak: Budai tanítóképző tanárai és altisztje, TITOE, igazolások, népbíróági eljárások, 1945–1948

Mesterházy Jenő

A „Padányi–Frank ügy” tevékeny szereplőjével, Mesterházy Jenő tanítóképző intézeti tanárral, igazgatóval, a TITOE főtitkárával kezdjük elbeszélésünket.

Mesterházy tanár úr 1888-ban született az akkor még Magyarországhoz tartozó Nezsider (ma ausztriai: Neusiedlersee) községben. 1906-ban Curgón tanítói, 1910-ben Budapesten polgári iskolai tanári és tornatanítói oklevelet szerzett, melyeket 1912-ben tanítóképző tanári oklevéllel egészített ki. Iskolai és iskolán kívüli fórumokon történelmet, művészettörténetet, építészet történetet, földrajzot, tornát tanított. Nagy hatású előadó, pedagógus volt, ismeretterjesztő vénával, rádióelőadásokkal. A fotózás és a történelmi tudományos kutatás sem volt idegen tőle. Utóbbi révén évtizedes kapcsolatban állt Szekfű Gyulával, illetve a Magyar Szemle Társasággal. Pártpolitikával nem foglalkozott, szakmai, ismeretterjesztő és közalkalmazotti szervezetekben vállalt, idővel elismerések sorával honorált szerepet. 1933-tól a szervezet megszűnéséig a TITOE főtitkára volt. Rövidebb tanulmányok, ismeretterjesztő füzetek, könyvismertetések, képzős történelemtankönyvek szerzőjeként is ismertté vált (Csehi, 1988. N. 1.; Janek & Balogh, 2017).

Az I. világháború alatti hosszú frontszolgálatát tartalékos hadnagyi rendfokozattal és egy sor kitüntetéssel (Károly Csapatkereszt, Bronz Vitézségi Érem, Arany Érdemkereszt) honorálták, melyekhez, újabb behívás nyomán az Erdélyi Emlékérem csatlakozott.¹

* DSc, professor emeritus, ELTE TÓK, Társadalomtudományi Tanszék, donath.peter@tok.elte.hu

1. Mesterházy hagyaték, A. I. 29

Tanári pályáját 1913-ban a modori, majd a kolozsvári tanítóképzőkben kezdte. 1919-től a budai képzőbe nyert kinevezést. Szép sikerrel tanított ott (1937-től szakfelügyelői megbízatással) 1942-ig, amikor a tankerületi főigazgatóságra nevezték ki szakelőadónak. Padányi-Frank Antallal már a polgári iskolai tanítóképzőből ismerték egymást.²

Habitusuk, szemléletük lényegesen eltért egymástól. Padányi-Frank Antal az 1942. szeptember 30-i tanári értekezleten alig leplezett megkönnyebbüléssel, ugyanakkor a tankerületi felső kapcsolatnak kijáró diplomati- kus megfogalmazással búcsúztatta a tanár urat: „Ezen magasabb tanügyi érdekből történt rendelkezéssel kapcsolatban igazgató meleg szavakkal emlékezik meg Mesterházy Jenő c. igazgatónak intézetünkben hosszú időn [át] kifejtett értékes oktatói és nevelői munkásságáról. ... [S]zeretettel búcsúzunk Mesterházy Jenő igazgató úrtól, aki csaknem egynegyed századig működött intézetünkben. Lelkét mélyen áthatotta az a tudat, hogy a nemzeti történelemnek döntő jelentősége van az ifjúság nevelésében a tanítóképzésben. Iparkodott a történelem nagy jelentőségét tanításaiban éreztetni. Mint osztályfőnök rendkívüli módon oldotta meg feladatát. Nemcsak a budapesti, hanem a vidéki növendékeit is meglátogatta a szülői házban.³ Kultúrestjeinken többször, nagyon érdekes előadásokat tartott. Intézetünknek azzal is használt, hogy iskolán kívül is nagyon értékes munkásságot fejtett ki.⁴ Kívánjuk, hogy új beosztásában is jól érezze magát, és kérjük, hogy intézetünket – mint sajátját – továbbra is szeresse”.⁵

Kézzel írt 1945–1946. évi naplóiban olvasható feljegyzései szerint Mesterházy Jenő – a tankerületi szakelőadói hivatalos kapcsolaton túl is napi kapcsolatban maradt a budai képzővel és tanáraival. Amikor az intézet kertészét behívták katonának, Padányi-Frank Antal lehetővé tette, hogy a tanárok a kert egy-egy parcelláját kertészkedésre használják, s a termést családjuk javára hasznosítsák. Szorgalmas kertészkedőként Mesterházy Jenő gyakran bejárt az intézetbe, beszélgetett egykori kollégáival, akik közül többekkel továbbra is jó kartársi/ baráti kapcsolatban maradt.

A főigazgatóságon elégedettek voltak munkájával és vezetői képességeivel, így 1944. október 10-én vitéz Fraknóy József főigazgató javasolta a VKM-nek Mesterházy kinevezését a nyugdíjba vonuló Nagy Ferenc igazgató helyére. November 20-án a VKM 93.791/1944. VIII-3. számú rendeletével Mesterházyt meg is bízták a VII. kerületi állami tanítónőképző intézet igazgatói teendői ellátásával. Ő december 5-én a VKM-hez intézett 2730/1944. főig. sz. levelében kérte, hogy mivel az intézetet szeptember 17-én bombatalálat érte, onnan ki is költöztek, számvevőségi tisztet küldjenek az átvételhez, amire a nyilas hatalomátvétel után passzívvá vált tanár úr kivárása, és a budapesti ostrom kibontakozása miatt ténylegesen nem került/kerülhetett sor.⁶

E különös helyzetben találta őt az 1945. év. A főigazgatóság fizetési jegyzékéről már kivezték őt, a VII. kerületi tanítónőképző listájára viszont még nem került átvezetésre, így februártól nem kapott fizetést sehonnan. Időközben lakásából is kibombázták, egészségügyi problémái is támadtak. 1945. április 21-én Mesterházy Jenő jelezte az új tankerületi főigazgatónak, Szombatfalvy Györgynek, hogy a VKM-ben Bassola Zoltán miniszteri osztálytanácsos közölte vele, hogy jobb, ha betegszabadságon marad, vagy kérjen egy hónap szabadságot,

2. RL C/39. Imre II. Sándor levelezése, Frank Antal egy 1910 nyári Imre Sándorhoz írt levelében.

3. Mesterházy tanár úr pedagógiai tevékenységének intenzitásáról, mélységéről tanúskodik a hagyatékában megőrzött, egykori diákjaival folytatott levelezése, melyek visszatérő megszólítása: „Szeretett, jó osztályfőnök/igazgató úr” volt. (Mesterházy hagyaték H. III.)

4. Ismeretterjesztő, népművelő munkáját egy sor köszönet mellett 1933-ban Budapest Székesfőváros Népművelési Bizottsága Bronz Emlékéremmel, 1937-ben a Társadalmi Egyesületek Szövetsége Jubileumi Érdemkeresztjével ismerte el. (Mesterházy hagyaték, A. II. 20., 23.)

5. BFL VIII. 130. a. 26. az 1942. szeptember 30-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

6. Mesterházy hagyaték, A. I. 27/1. 2., 3., 4., 5.

„amíg az ügye eldől”. Naplója szerint Mesterházy meglepődött ezen, s jelezte a főigazgatónak, hogy bármiben áll rendelkezésére.

Közben megírta közalkalmazotti igazoló nyilatkozatát, melynek végén ezt olvashatjuk: „Magatartásom nem sértette a magyar népi érdekeket, mindig haladó szellemben, az igazságot, megértést és emberséget keresve végeztem a munkámat úgy tanításaimban, mint írásaimban, előadásaimban, a közéletben és a hivatalomban. 1945. [1944. – D. P.] március 19. óta hirdetem és követtem Deák Ferenc ismert elvét: passzív rezisztencia, mert csak így fejezhettem ki a rendszerrel való elégedetlenségemet”.⁷

Padányi–Frankot április 19-én felfüggesztették állásából, ezért a szorult helyzetbe került Mesterházy 25-én feltárta a főigazgatónak szándékát „a XII. kerületi képző igazgatói állásáról, mondván, hogy bár soha nem kértem semmit és senki holttestén keresztül nem akarok valami állásra jutni. De ha Franknak el kell mennie, nemcsak a földrajzi helyzet hozza magával, lebombáztatásunk, hogy odakerüljek, hanem 23 ½ évi ottlétem, munkásságom is. *Tudom milyen szellem volt ott addig, amely ellen eléggé küzdöttünk, s milyen szellemnek kellene ott lennie.* Méltánylandónak mondta Szombatfalvy az érveimet, tudomásul vette, csak aztán majd a minisztériumon fordul mit is akarnak ott” mondta – olvashatjuk a naplóban.⁸

Április 29-én fogalmazta meg a XII. kerületi képző igazgatói állására vonatkozó kérvényét a VKM-hez, melyről másnap referált Bassola Zoltánnak is, aki azt mondta: adja be írásban. Így is történt: kérvényét benyújtotta a VKM iktatójába.⁹

Egy szociáldemokrata kapcsolattal rendelkező kollégája a főigazgatóságon azt tanácsolta Mesterházy-nak, hogy az állás elnyerése érdekében sürgősen vegye fel a kapcsolatot Dollai Dobler Antal révén a szociáldemokrata párttal, hogy ők támogassák igazgatói törekvését. Így is történt: 1945. május 23-án már tanári átképző tanfolyam előadójaként Kiskőrösre küldték a párt nevében, s 25-én kiállították Mesterházy Jenő kétnyelvű tagsági igazolványát is a Szociáldemokrata Párt Nevelői (tanár, tanító) Csoportjában Gárdos Dezső és Doller Antal aláírásával.¹⁰

Május 23-ától a tanár urat tanúként többször beidézték Padányi–Frank Antal igazolási ügyében, ahol más tanárokkal együtt jegyzőkönyveket vettek fel az igazgató úr magatartására vonatkozóan.¹¹

A főigazgatóság munkatársainak vizsgálatát június 14-én kezdte az illetékes igazoló bizottság. A tanár úrra vonatkozó jegyzőkönyv és iratok hiányoznak a BFL megfelelő fondjából. Ezért az ott történekről csak Mesterházy naplója és fellebbezése, majd a népbíróság ítélete tudósít valamelyest.

Mesterházy-nak – talán a VII. kerületi igazgatóságra való jelölése miatt – nem volt ott a közalkalmazotti nyilatkozata, ezért érdemben csak a többiekkel foglalkoztak. Tőle a bizottság elnöke Verebélyi kérdezte: „írtam-e cikkeket (igen, művelődéstörténetieket) s a tankönyveimből a II. és IV. kötetet, mik velem voltak, eltette. Később visszamentem, hogy kiszedjek belőlük iratokat, de aztán otthagytam mindent, mert Verebélyi mondta, hogy ők is kíváncsiak, hogy miket hagytam bent. Majd szombaton kerül sor rám” – jegyezte fel naplójában.¹²

Június 16-án szombaton „6 óra felé azzal szólítottak be, hogy tankönyveimet még nem tudták áttanulmányozni, s majd szerdán 2-kor fognak meghallgatni.”¹³ A bizottság június 19-én döntött vitéz Fraknóy József fő-

7. Mesterházy hagyaték A. I. 29.

8. Mesterházy Napló 1945. április 25. (Kiemelés tőlem – D. P.)

9. Mesterházy Napló 1945. április 30. (A kérvény szövege, tartalma nem áll rendelkezésünkre.)

10. Mesterházy hagyaték A. I. 0.68. és 28.

11. Az általa akkor és később Padányi–Frankról elmondottakat tanulmányunk első részében közöltük.

12. Mesterházy napló, 1945. június 14.

13. Mesterházy napló, 1945. június 16.; BFL XVII. 463.166/B. Fraknóy József

igazgató ügyében: „nyugdíjazásra ítélték, mert nem tudatosan követte el a hibákat és mentsége nagy pedagógiai munkássága, tudása.”¹⁴

Másnap, 20-án foglalkoztak érdemben Mesterházy Jenővel: „az első kérdés az volt, hogy mióta vagyok a főigazgatóságon, milyen hivatalfőnöknek tapasztaltam Fraknóyt, hogyan bánt hivatalában az emberekkel és tanárokkal? Legjobb tapasztalatom alapján mondtam el, amit ezekre vonatkozóan tudtam. [...] Ezek után megkérdezte az elnök, hogy miféle cikkeket írtam a nyilatkozatban felsorolt folyóiratokban. Egy hölgy az Erdélyi Emlekérem megszerzéséről kért felvilágosítást, és a nyilatkozatomban 1944 helyett 1945-t írt évszámot helyesbítette (t. i., hogy 1944. március 19-e óta passzív rezisztenciát követtem s hangoztattam). Végül leghuzamosabban a tankönyveimmel kapcsolatban kérdeztek a pártok emberei, kiindulva Gömbösből, hogy mi volt az én véleményem működéséről, mégis jókat írtam róla. Kezembe vettem a könyvemet és felolvastam mit írtam a földbirtok megosztásáról, kivándorlásról és a választókerületek beosztásáról. A legújabb dolgokról másként írni nem lehetett.¹⁵ De ezzel a nyilatkozatommal láthatóan nem volt megelégedve a kérdező. Kérték főtítkári jelentéseimet is. Ezek behozatalára utasítottak azzal, hogy 22-én du. 2-kor folytatják a velem való beszélgetést.”¹⁶ Ám „akkor is csak a főtítkári jelentéseimet vették át, azzal, hogy előbb elolvassák, majd július 2-án du. 3-kor hallgatnak meg ismét.”¹⁷

Csúszás miatt csak este 9 óra után került sor Mesterházy Jenőre: „Fejemre olvasta a múltkori pasas a főtítkári jelentéséből (1943-i) azt, hogy Páger és Kerecsendi Kiss darabját dicsértem,¹⁸ s az 1944-i főtítkári jelentéséből azt a részt, hogy a háború leküzdésére kell most mindent irányítani.¹⁹ Mit szólok ezekhez? – volt a kérdés. Semmit. Ellenben elmondottam, hogy kérdeztem Lukinich [Imre] és Zoványi [Jenő] professzorokat,

14. Mesterházy napló, 1945. június 19.; BFL XVII. 463.166/B. 1-17. d. Fraknóy József

15. Ezt a későbbiek során Zoványi Jenő és Szekfű Gyula is megerősítette. Ám utóbbi hozzátette, hogy nem kellett volna érinteni ezt a dolgot. Mesterházy hagyatékában megtalálható a zsidó törvények idején nagyszülőikig szükségessé vált származási, valószínűleg egy 1943. június 21-i, 910/1943. számú kivonat az uraiujfalui (Sic) evangélikus egyházköztség keresztelési anyakönyvből, mely szerint nagyapja Mesterházy Gyula keresztszülői N. Gömbös László és Fejér Suzánna, valamint N. Mesterházy Miklós és Gömbös Eszter voltak. Lehet, hogy ez csak véletlen névrokonság, de az sem kizárt, hogy nem az. Utóbbi esetben talán befolyásolhatta a tanár úr megfogalmazását ez a körülmény. További kutatás szükséges ahhoz, hogy erről bármit feltételezhessünk. (Mesterházy hagyaték, A. I. 1., Mesterházy napló, 1945. július 7., szeptember 7.)

16. Mesterházy napló, 1945. június 20.

17. Mesterházy napló, 1945. június 22.

18. 1942 „november havában ünnepélyes tagértekezletet tartottunk a XII. ker. áll. tanítóképzőben abból az alkalmából, hogy az elmúlt hónapok folyamán egy, a tárgyánál, rendezésénél és előadásánál fogva egyaránt nagyhatású film került a mozgóképszínházak műsorára. Ez az értékes darab, amely még most is állandóan műsoron van, A harmincadik. Szerzője a győri rk. tanítóképző-intézet kiváló tanítványa, Kerecsendi Kiss Márton, diadalra vivője pedig Páger Antal, aki a filmben szereplő tanító alakításával a tisztelet, a becsülés, a hála érzéseinek virágait nyitja ki sok-sok ezer néző lelkében. Ünnepélyes tagértekezletünkön körünkben üdvözölhattük úgy Páger Antalt, mint Kerecsendi Kiss Mártont, akik őszinte lelkesedéssel hallgatták meg nemcsak a hozzájuk intézett elismerő szavakat, hanem elnökünknek »A tanítói küldetéstudat és a 'Harmincadik' című filmről« szóló érdekes és magvas értekezését is. Páger Antal felszólalásában kérte a hallgatóságot, hogy ne neki szóljon az ünnepelés, hanem az ügynek és az eszmének, amelyet ennek a filmnek a megteremtésével szolgálni kívánt. Kerecsendi K. M. pedig azon való örömet fejezte ki, hogy a film nevelőinken keresztül betöltheti hivatását, mert az nem csupán panaszaink fóruma, hanem a magyar helytállás szimbóluma” – olvashatjuk a bizottság által kifogásolt részben. (Mesterházy, 1943. 170–171. Kiemelés tőlem – D. P.)

19. Az 1944. április 22-i a TITOE közgyűlésén Mesterházy előbb Horthy Miklós akkori hadparancsát idézte, majd hozzátette: „Az ellenség a kapunk előtt áll! Ma minden erőt, időt és munkát arra kell tehát felhasználnunk, hogy ott segítsünk és azt munkáljuk, ami összefügg a háborúval. [...] A nehéz idők, amiket élünk, fokozott súllyal nehezdednek az egyénekre, a kisebb-nagyobb közületekre és egyesületekre egyaránt. A könnyítést csak úgy remélhetjük, ha több és nagyobb erőt fejtünk ki. Egyes ember hiába erőlködik magában nem sokra megy. Az egyesületi élet lehetővé teszi az erők összefogását. [...] A tisztikar és választmány négy évre szóló megbízatása jövőre, az 56. év végén jár le. Nézzenek jól körül egyesületünk fiatalabb tagjai és keressenek esetleg nálunknál erősebbeket, akik alkalmasak az erők összefogására és a közösség megfelelő irányítására. Mi, az idősebbek, a kiszolgáltak, tanácsainkkal és tapasztalatainkkal örömmel melléjük állunk *abban a reményben, hogy amíg törekvéseink megvalósításáért békésen küzdünk, addig vitéz katonáink kivívják a győzelmet és eltávolítják a nehéz időket és megpróbáltatásokat fejünk felől*”. (Mesterházy, 1944. 161–162. és 167. Kiemelések tőlem – D. P.)

hogy mit tudnak ők arról, hogy még 1919-ben Horthyék hívták volna a románokat a vörösök leverésére. Nem tartozik ide, mondja az elnök. De igen, mondom rá mert, Zoványi professzor ekkor mondta ki, hogy – mi, engem még nem igazoltak? Én tudom, hogy a kolléga úr panaszolta főtitkári jelentések bizonyos nyomások, hatások alatt készült.²⁰

Kiküldtek. Jó ¼-ed óráig tanácskoztak, utána közölte az elnök, hogy szótöbbséggel állásvesztésre ítélték, hogy sajnálja és kérdezett fellebbezek-e? Természetesen, de kijelentettem, hogy meglepőnek találok az ítéletet.²¹

Július 4-én, Mesterházy négyszemközt beszélgetett Verebélyivel, hogy miként volt lehetséges a vele szemben hozott határozat. „Meglepett, hogy Verebélyi szerint csak ő az egyedüli zsidó a bizottságban, de ő is csak hálás lehet a keresztényeknek, mert volt idő, amikor enni adtak neki. Aki az én ügyemet írásaimat tanulmányozta, a kommunista szakszervezet hivatalnok. Tanár, de nem tanít. Bizonyos Lechin [?] Tamás. Két számát a Tanítóképzésnek neki a határozathoz csatolni kell, ezért nem kaptam vissza. Egyébként Verebélyi kész mellettem »vallani«, s most is csak elismeréssel emlékezhet meg könyveimről, miket tanított, s melyekhez 2 éve gratulált nekem a főigazgatóságon.”²²

Július 5-én a tanár úr elkészítette fellebbezését: „Népbíróság! A törvényes rendelkezésekben biztosított jogom alapján ezennel fellebbezek a VKM 2. sz. Igazoló Bizottságának igazolási ügyemben f. év. július 2-án hozott döntése ellen. Ez a döntés engem a líceumok és leánylíceumok II. és III. osztályai számára írt történelmi tankönyveimnek a legújabb idők eseményeiről szóló részletei, valamint a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületében 1943-ban és 1944-ben tartott és a Magyar Tanítóképzőben megjelent főtitkári jelentéseim egy-egy részlete alapján állásvesztésre ítélte. Fellebbezésem indokolását csak akkor áll majd módomban benyújtani, ha az ítélet indokolását az igazoló bizottság írásban rendelkezésemre bocsátotta.”²³

Erre augusztus 21-ig várnia kellett: a főigazgatóságon Mesterházy Jenő akkor kapta meg írásban a rá vonatkozó határozatot, hogy lemásolhassa, s annak ismeretében elkészíthesse részletes fellebbezését, s felkészülhessen a népbírósági tárgyalásra.

Ennek jegyében szeptember 7-én az egyetemen felkereste Szekfű Gyulát: „Azonnal sikerült neki előadni dolgomat, állásomtól való megfosztásomat. Csodálkozott. Ott nyomban felolvastam neki főtitkári jelentésemet. Ezt ő is úgy értelmezte, mint az igazolóbizottság. Megmondtam ellenvetésemet. Azt válaszolta, hogy a »szolgálatot« én úgy értelmeztem, hogy rakjuk le a fegyvert. – Igen, így is – válaszoltam. [...] Azt mondtam, hogy olyanoktól kérnek írást, kinek nyomatéka, súlya van. Szívesen megírta és felolvasta nyilatkozatát. Könyvem idézetét ő »kisiklásnak« mondta. Legjobb lett volna semmit sem írni. De ezt nem lehetett, mondtam. A Magyar Szemlével való kapcsolatot, munkaközösséget nem említem a nyilatkozatban, mondtam, mert az jobboldali szemléletnek számít. – Úgy vettem észre, hogy Szekfű teljesen a mai felfogás szerint ítél, noha magatartásomra vonatkozólag tisztán megírta, hogy német- és fasiszta ellenes voltam, vagyok és antiszemitizmustól mentes.”²⁴

Valóban. „Alulírott Mesterházy Jenő igazgató urat több mint egy évtizeden keresztül ismerem, vele állandó kapcsolatban voltam és így hitelesen bizonyíthatom, hogy ő mindenkor németellenes gondolkodású volt, a hitlerizmusnak és a német szövetségnek ellensége. A hazai fejlődést, mely Bethlen bukása után mindinkább német irányba ment, velem együtt elítélte. Emellett a zsidókérdésben is mindenkor emberies gondolkodást tanú-

20. Itt nyilvánvalóan Padányi–Frank TITOE elnök nyomására utalt Zoványi professzor. Az éves jelentések a főtitkár, a szervezet egészének tevékenységéről, s benne a maga munkájáról szóltak. Az 1947. évi kivételével azok előbb kézzel írt formájukban bemutatásra kerültek az elnöknek, s csak azt követően kerültek véglegesítésre.

21. Mesterházy napló, 1945. július 2. (Kiemelés tőlem – D. P.)

22. Mesterházy napló, 1945. július 4.

23. Mesterházy hagyaték, A. I. 30.

24. Mesterházy napló, 1945. szeptember 7.

sított, s az antiszemitizmust elítélte. Budapest, 1945. IX. 7. Szekfű Gyula egyetemi tanár” – olvashatjuk e nyilatkozatban.²⁵

Naplója szerint szeptember 21-én készült el részletes fellebbezésével a tanár úr, melyet 13 melléklettel és 23 meghívandó tanú nevével két nap múlva beadott a népbíróságra.²⁶

A népbíróság késlekedett a tárgyalás kitűzésével, ezért kollégái egy része a főigazgatóságról 1945. december 5-én, a főigazgatóság nevében 9 aláírással kérvényben sürgette a tárgyalás mihamarabbi kitűzését, s kinyilvánították reményüket, hogy igazságot nyer Mesterházy a tárgyalás folyamán.

„Kötelességünknek érezzük, hogy egy kéréssel forduljunk a t. Népbíróság II. sz. Tanácsához [...] Ez a kérés nem arra irányul, hogy a t. Népbíróság legyen kegyes jóakarattal társunk irányában, mert hiszen jól tudjuk, hogy a Népbíróság mindenki irányában, kinek sorsáról döntenie kell, a legteljesebb tárgyilagossággal szokott döntenie. Feleslegesnek is tartjuk a jóakaratot a bizonyítékok felülvizsgálásában, mert *meg vagyunk győződve arról, hogy a népbíróság nemcsak hivatalnoktársunk irodalmi munkásságát fogja vizsgálni (miként tette az a II. sz. Igazoló Bizottság), hanem az egész magatartását, amely fényes cáfolata lesz annak, hogy társunk rászolgált volna erre a súlyos büntetésre. Mert ha volt valaki hivatalunkban, aki nyíltan ki merete mondani a német politikával, nyilasokkal és mindenféle jobboldaliság és feudalista (Sic!) megnyilvánulással szemben való férfias felfogását, úgy az kétségtelenül hivatalnoktársunk, Mesterházy Jenő volt. [...] [E]zt eskü alatt is készek leszünk tanúsítani és [...] bizonyítani, mennyire helytelenül ítélte meg az igazoló bizottság társunkat. Mi bízunk az igazságos ítéletben, társunk teljes rehabilitációjában...*” – írták egyebek között.²⁷

A tankerületiek „kincstári optimizmusa” a legkevésbé sem igazolódott az 1946. január 24-i tárgyaláson, melynek iratai sem állnak rendelkezésünkre – az ítéletet kivéve. Ezért a történelekről a tanár úr naplójából tudhatunk meg valamit:

„Egy öreges fekete kucsmás bácsi a tárgyalóm referálta az ügyemet feltűnő jóakarattal, nagy részletezéssel. Ezt már unták is a társai, mert hideg volt és múlt az idő (még az igazoló bizottság jegyzőkönyvét is felolvasta). A jóakarát teljes volt. Felkérésre, utasításra írtam-e a tankönyveket – kérdezte a szocialista munkás. Magyaroztam, hogy az első könyveket régebben írtam a képzők számára, s ott 1920-szal lezárult a história; a líceumok számára kellett napjainkig írni. Büszke lehettem a könyveimre, bevettem olyan részleteket, melyek igazolták pl. az adózás igazságtalanságát (kis emberek mennyivel többet fizettek, mint a nagyobbak). Mégis ellenem döntött az igazoló bizottság, amit annyira a lelkeimre vettem, hogy 85 kg-ról 70-en alulra fogytam le stb.

– De miért írt Ön a főtítkári jelentésben 1944 júniusában a háború mellett olyan kijelentéseket, miket allegóriáknak akar feltüntetni? Mondtam, hogy ez a jelentés áprilisban készült és nem a háború mellett szól. De igen, tessék csak ideadni. Kívette a kucsmás ember mappájából a cikk másolatát s felolvasta: az ellenség kapuink előtt áll stb. A jó hatást ez az alak (mint Kenéz kimenet mondta... bizonyosan kigazda párti) lerontotta. Hiába kérte Kenéz [az ügyvéd], hogy olvassák fel Szekfű nyilatkozatát (a kucsmás alig találta annyira izgatott volt ő is). Én táskámat kiszíjaztam, s bemutattam Mácsay nyilatkozatát, Kenéz Kökényét, amit szintén felolvastak.

Kiküldtek bennünket és a tanácskozás bent nagyon heves volt, kihallatszott, hogy nem lehetett szembe szállni ott. Mikor behívtak az elnök a magyar nép nevében azt hirdette, hogy a bíróság részben! helyt adott a

25. Mesterházy hagyaték, A. I. 35.

26. Mesterházy napló, 1945. szeptember 21-23. Ezeket sem őrizték meg a népbíróság anyagaiban, így nem állnak rendelkezésünkre. Annyit említett Mesterházy, hogy köztük több tucat egykori tanítványa által aláírtak is voltak.

27. Mesterházy hagyaték, A. I. 31.

fellebbezésnek (no gondoltam ez rossz kijelentés) – és nyugdíjazásra ítelt engem [...] Kifelé menet Kenéz megjegyezte, hogy furcsa dolog, de az igaz és becsületes emberek húzzák a rövidebbet [...]”²⁸

Napok múltán kapták kézhez A Budapesti Népbíróság Igazoló Fellebbezési Tanácsának Nb. Ig. II. 3670/1945. sz. döntésének szövegét:

„A népbíróság az igazoló bizottság határozatát a 4080/1945. M. E. sz. rendelet 11. §-a alapján megváltoztatja és az igazolás alá vontat a 4080/1945. M. E. sz. rendelet 120 § 2. bek. 3. pontja alapján nyugdíjállományba helyezni rendeli. A hivatkozott rendelet 480. §-a alapján a fellebbezési eljárással kapcsolatban felmerült 5025 P költség az igazolás alá vontat terheli. Az 1080/1945. M. E. sz. rendelet 23. §-a alapján a határozatot az igazolás alá vonttal, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal, a budapesti tankerületi főigazgatósággal közölni rendeli és a Magyar Igazságügyi Miniszterhez felterjeszti.

Indokolás: A népbíróság helyesnek tekintette az igazoló bizottság ama határozatát, mellyel az igazoltat a közszolgálatból eltávolította. Nem helytálló azonban a határozat abban a részében, hogy nem az igazolt szabályszerű elbánnás alá vonását rendelte el, hanem őt állásától fosztotta meg. Ezért a népbíróság az elsőfokú határozatot a rendelkező rész értelmében megváltoztatta.

Az 1080/1945. M. E. sz. rendelet 1. §-a szerint a magyar nép érdekeit sértő cselekedetnek kell tekinteni, ha a közalkalmazott valamely fasiszta jellegű párt működését helyeselte, ha a háborúban való további részvétel érdekében további propagandát fejtett ki. Az igazoló bizottság tárgyalási jegyzőkönyve szó szerinti szövegben tartalmazza az igazolás alá vont tanítóképző intézeti igazgató történelem tankönyvének Gömbös Gyula külpolitikai működésére vonatkozó részét. Ezt azzal méltatja, hogy a magyar sorsot ő emelte arra a magaslatra, ahol arra nyugodtan lehet tekinteni. Az iratok között hiteles másolatban elfeküdt az a főtítkári jelentés is, amelyet az igazolás alá vont TITOE 1944 április hó [22.] napján tartott közgyűlésén terjesztett elő. Eszerint ő a jelenvoltakat arra hívta fel, hogy ott segítsenek, azt munkálják, ami a háborúval függ össze. Az ismertetett szövegek kitöltik azt a keretet melyet a fentebb idézett rendelethely foglal magában és így nyilvánvaló, hogy az igazolás alá vont magyar népi érdeket sértett meg.

A megtorló rendelkezés meghatározásánál a népbíróság súlyosbítónak találta a halmazatot, nemkülönben [azt, hogy] az igazolás alá vont német megszállás alatt, s az ifjúság nevelésére hivatott személyek előtt űzte a propagandát. Tettének terhelő következményei azonban csökkennek a tankönyv ama megállapításai folytán melyek az ország akkori birtokviszonyaival foglalkozva arra mutatnak rá, hogy azok milyen nagy szociális igazságtalanságot foglalnak magukban. A népbíróság ezek mellett az igazolás alá vont javára tudta be a kétségtelesen hasznos munkát, amit hosszú tanári működés alatt fejtett ki. Az igazolás alá vont a fővárosban volt a német megszállás alatt. Ő történelemtudós, s a szemei előtt peregték le azok az események melyek a nemzetet szabad akaratától fosztották meg, s arra kényszerítették, hogy a nemzetvesztő háborút tovább folytassa. Ő pedig az egyesületi közgyűlésen a háború mellett szállt síkra. Ezzel nyilvánvalóan alkalmatlanná tette magát arra, hogy a demokratikus népi Magyarországon közszolgálatot teljesítse[n].

Budapest, 1946. január 24. Fülöp Kálmán tanácsvezető bíró, dr. Heves Lajos népbíró, dr. Révész Sándor népbíró, Berkó Pál népbíró, dr. Morvay Jenőné népbíró, Fekete Károly népbíró, Faludi László népbíró.”²⁹

Másnap, január 25-én Mesterházy Jenő ezt jegyezte fel naplójába: Lux Gyula „siet hozzánk »viggasztalni« engem... Mondta, hogy örüljek, nem kell szolgálnom...” Mások is ezt mondták Mesterházyinak. „Én már reflexiókat sem fűzök a dolgokhoz. Sors embere vagyok. Így akarta ezt is. Minden azon fordult (éreztem ezt mindjárt ak-

28. Mesterházy napló, 1946. január 24.

29. BFL XXV. 1. b. 3670/1945. Nb. Ig. II. 3670/1945. sz. (Kiemelések tőlem – D. P.)

kor), hogy az igazoló bizottságnak beadtam a legutóbbi főtitkári jelentést is, pedig akkor ezen nagyon gondolkodtam. De menjen – volt a véleményem –, megtörtént, állok eléje!”³⁰

Ezzel Mesterházy Jenő aktív közszolgálati pályájának végére ért. Nyugdíjasként 1947. január 31-ig, a TI-TOE-t feloszlato csonka közgyűlésig még elvégezte főtitkári teendőit (Donáth, 2023). Akkor, utolsó jelentését a következőkkel zárta: „Úgy érzem, hogy főtitkári jelentésem nem lett volna teljes, ha a közgyűlés igen tisztelt tagjaival nem közöltem volna, hogy kényszerű nyugdíjazásom összefüggésben van főtitkári működéssel. Kötelességemnek tartottam ezt a közlést azért is, mert ezen a mi közgyűlésünkön is jelen vannak még számszerűen azon 53 jelenlévők közül is, akik hallgatták 1944. április 22-i főtitkári jelentésemet és megítélhetik mennyire folytattam »fenti kijelentéssel háborús propagandát«. [...]

Még csak azt bátorodom befejezésül ideiktatni, hogy eléggé hosszú főtitkári működéssel és közismert egyéniséggel úgy érzem bőven adtam bizonyítékokat arra vonatkozólag is, hogy haladó szellemben, demokratikus érzülettel, semmiféle közérdeket nem sértve működtem-e vagy sem, és midőn leteszem a főtitkári tisztemet azzal a tudattal és megnyugvással búcsúzom az egyesületünkől, hogy kebelében mindig becsületes és magyar nemzetem javát szolgáló munkát végeztem.”³¹

Árpássy Gyula

Árpássy Gyula 1904-ben született (a ma Szerbiához tartozó) Beodrán. A szegedi tanítóképző után az ottani tudományegyetemen és az Apponyi Kollégiumban szerzett pedagógia-filozófia szakos tanítóképző intézeti tanári (1931), majd bölcsészdoktori (1946) oklevelet. Pályáját gyakorlóiskolai tanítóként kezdte 1923-ban Szegeden, majd Budapesten végzett ilyen munkát 1929-ig. 1930-tól kapott tanítóképző intézeti tanári beosztást az esztergomi katolikus, majd 1938 szeptemberétől a budai XII. kerületi állami tanítóképzőkben. 1936-tól a tanítóképzés pedagógiai, didaktikai és gyakorlati kérdéseivel kapcsolatos közlemények sorával jelentkezett (Árpássy, 1936/1, 1936/2).

1942-től a jászberényi tanítóképző igazgatója volt (Árpássy, 1944) majd 1944 novemberétől újra a budai képzőben, intézeti tanárként dolgozott, melynek 1952-1959-ig igazgatója volt. A felsőfokú tanítóképzés bevezetését követően 1969-ig, nyugdíjazásáig igazgatóhelyettesként tevékenykedett a budai képzőben (Nagy, 1976; Báthory et al, 1997; Szabó, 2004; Donáth, 2008).

Első igazolási tárgyalására – az akkori eljárásrendtől eltérően – 1945. június 25-én került sor Jászberényben. Az azt megelőző hirdetésre Árpássy Gyula ellen egyetlen bejelentés sem érkezett. Mégis részben elmarasztalták az igazgató urat: „áthelyezésre” ítélték. Csak a bizottság határozata áll a rendelkezésünkre, szövegét jelentős részben közöljük:

„250/1945. sz. [...] A jászberényi Közalkalmazottak Igazoló Bizottsága hivatalos helyiségében 1945. évi június hó 25-én Árpássy Gyula áll. tanítóképző intézeti igazgató igazolási ügyében megtartott nyilvános tárgyalásán meghozta a következő határozatot:

Az Igazoló Bizottság Árpássy Gyula [...] jászberényi lakos, nős, tanítóképző intézeti igazgatót közszolgálatban való megtartása és igazgatói működésében való meghagyása mellett az 1080/1945. M. E. sz. rendelet 20. § 2. pontjában b./ alpontja alapján áthelyezésre ítéli.

Indokolás: az igazoló nyilatkozat, valamint a tárgyalás személyes meghallgatása során előadottak alapján a Bizottság tényként állapítja meg, hogy az igazolás alá vont közalkalmazott, a jászberényi áll. tanítóképző intézet

30. Mesterházy napló, 1946. január 25.

31. Mesterházy hagyaték, VI. 4.

igazgatója 1944. évi november 4-én a vörös hadsereg bevonulása előtt Budapestre menekült, ott a minisztériumban szolgálatra jelentkezett és a budai áll. tanítóképző intézethez kapott beosztást, ahol az esküt az áruló Szálasi kormányra letette.

A bizottság megállapítja, hogy az igazolás alá vont a válságos időben magára hagyta a gondjaira bízott intézetet csak azért, hogy személyét biztonságba helyezze. Az igazolás alá vontnak azt a védekezését, hogy ő nem menekült, hanem csak az október első napjai óta Budapesten tartózkodó családjáért ment, mert félt attól, hogy a Duna-Tisza közén előre nyomuló felszabadító csapatok elvágják Budapestet Jászberénytől, de visszajönni a közlekedési nehézségek miatt már nem tudott, a Bizottság nem fogadta el, mert valószínűtlennek tartja, hogy az igazolás alá vont éppen akkor látta időszerűnek visszahozni a családját, mikor az orosz csapatok a város felé közeledtek.

Azt a tényt, hogy az igazgató eltávozásakor az intézet teljes egészében német hadikórház céljaira volt lefoglalva, s így tulajdonképpen az intézettel nem ő rendelkezett, az intézet legértékesebb holmiját már a német kórház beköltözése előtt biztonságba helyezte, tanítás pedig az elutazást megelőzően 1 ½ hete nem volt; továbbá azt a védekezést, hogy az igazolás alá vont útnak indulása előtt az intézetet a főigazgató által kinevezett helyettesének adta át, a Bizottság nem fogadta el mentségül.

Az igazolás alá vont védekezésében felhozta, hogy Budapesten csak akkor jelentkezett szolgálattételre, mikor már a visszatérésről nem lehetett szó, mert a várost az orosz csapatok már több napja birtokolták és azért jelentkezett, mert aki foglalkozását, szolgálati beosztását igazolni nem tudta Budapest területén nem tartózkodhatott és számára élelmiszerjegyet nem adtak ki. Igazolás alá vont pedig Budapesten akarta megvárni a visszatérési lehetőséget, de ugyanakkor élelmiszerjegyre is szüksége volt, mert Pestre utazásakor nem vitt magával semmit.³² Előadja továbbá, hogy munkába nem is állott, mert a tanítás ebben az időben már országosan szünetelt. – A bizottság ezt a védekezést sem fogadhatja el, mert a felhozott körülmény mindenkire nézve egyformán fennállott.

Az igazolás alá vont a Szálasi kormányra tett esküjét azzal menti, hogy mint jászberényi hivatalfőnök 1944. november 4-ig esküt nem tett, s azt a tanári testület tagjaival sem tétette le. Midőn az új szolgálati helyén jelentkezett, igazgatójának [Padányi-Frank Antalnak – D. P.] harmadik felszólítására – jelentkezés után kb. két héttel – kénytelen volt letenni az esküt. Ellenkező esetben, mint az eskütétel megtagadóját a nyilasok elhurcolták volna. A bizottság az igazolás alá vontnak ezt a védekezését sem fogadhatja el, mert ezzel bárki menthetné magát a Szálasi kormánynak tett szolgálatát.

K.m.f. Pokorny Gusztáv igazoló bizottság elnök” és további 7 tag aláírásával, mellette a hivatalos határozat szövege, szintén aláírásokkal.³³

Töredékes forrásaink alapján alig lehetséges rekonstruálnunk, hogy vajon miként érinthette a Jászberényből való távozását megelőzően az intézet és vagyona megőrzése érdekében mindent maximálisan megtett Árpássy Gyulát a méltánytalan határozat, mely lényegében semmiféle magyarázatot nem adott arra, hogy miért is hagyták figyelmen kívül az igazolás alá vont igazgató úr tetteit, magyarázatait, érveit. Feljelentés hiányában a legvalószínűbb ok az lehetett, hogy meg akartak szabadulni a „gyütt-ment” igazgatótól. Ráadásul az akkori szabályok értelmében ilyen csekély súlyú elmarasztalás esetén az érintettnek a döntés érdemi részével kapcsolatban nem volt fellebbezési lehetősége.

Márpedig a jászberényi képző 1945. november 7-i tanári értekezletén az intézet új mb. igazgatója Dr. Jantsky Béla, a bemutatkozása alkalmával tartott értekezleten leszögezte: „*Elismeréssel adózom* eddigi önfeláldozó

32. 1946. április 4-i nyilatkozata szerint „a háborús viszonyok miatt mindenem elpusztult”. (BFL XVII. 463.166/B. 1-17. d.)

33. BFL XVII. 463.166/B. 1-17. d. 250/1945. sz. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

teljesítményeikért, mellyel az oktatás zavartalanságát biztosították, de *főleg azért az elszánt magatartásért, mellyel a legveszélyesebb időkben az intézet értékeinek megmentését előmozdították.*³⁴

1946. március 16-án – vélhetően az akkor már igazolási ügye újrafelvételének érdekében serénykedő Árpássy Gyula kérésére – Jantsky Béla igazgató és 6 tanártársa „igazolványban” részletezte mit is tett elődje a jászberényi képző érdekében, mielőtt Budapestre távozott.

„A vezetéseimre bízott intézet tanári testület tanáraitól nyert értesüléseim, továbbá a rendelkezésre álló szolgálati könyvekből nyert saját meggyőződésem alapján igazolom, hogy hivatali elődöm *Árpássy Gyula, a jászberényi tanítóképző volt igazgatója mindent elkövetett, hogy a német katonai parancsnokság az intézetet igénybe ne vehesse hadikórház céljaira.* Amikor 1944 szeptemberében és októberében a német katonai bizottságok mind gyakrabban szemrevételezték az intézetet, sikerült a VKM-től igazoló írást szereznie, hogy az intézetet a VKM foglalta le felvevő területül. Amikor ezzel már nem tudta menteni, a VKM segítségével kieszközölt egy rendeletet a Lakás-kiürítési Kormánybiztosságtól, mely mentesítette az intézetet az igénybevétel alól, s a város polgármesterét táviratban értesítette, hogy az intézetet sem katonai sem polgári hatóság igénybe nem veheti. Ekkor már a város három iskolája és állami gimnáziuma német hadikórház volt.

1944. október első harmadában a légitámadások erős veszélye miatt végleg be kellett szüntetni a tanítást, s az intézet teljesen üres maradt. A német lefoglalás veszélye még inkább fenyegette az intézetet. Ekkor arra kérte a város polgármesterét, hogy a kiürített Szolnok város Jászberénybe menekült lakosságát telepítse az intézetbe, s vállalta azt is, hogy a város által kiutalandó élelmiszer nyersanyagokból az intézet konyhájában főzet számukra. Ezzel egyrészt segítette a kitelepítettek nehéz helyzetén, másrészt menteni akarta az intézetet a német lefoglalástól. Ennek ellenére a lefoglalás veszélye mind nagyobb lett. Ezt látva az igazgató összehívta a szertárak kezelőit és kérte őket, hogy a szertárak értékes anyagait szedjék össze, mert a németek minden valószínűség szerint, ha kell erőszakkal is lefoglalják az intézetet. Az anyagot összegyűjtve, a rozsdásodásra hajlamosakat olajba bemártva ládába szegezte és a pincében több helyen elfalaztatta.

Az internátus kamrájában lévő élelmiszerkészletet úgy mentette meg, hogy egy részét kiosztotta a tanári testületnek megőrzésre, a másik részét a városi közkórháznak adta kölcsönképpen (1300 kg. súlyban), harmadik részét elfalaztatta az intézetben.

Ugyancsak befalazásra került az internátus teljes fehérműkészlete és a konyhafelszerelések egy része is.

Az intézet hangszereit (zongorák, harmóniumok, a zeneszertár hangszerei), a tornaszertár értékes darbjait (nagy bőrszőnyegek, labdák, nyújtófelszerelés stb.) a városban lakó diákoknak osztotta ki megőrzésre.

Kettőszáz darab új székét papírba csomagoltan a díszterem erkélyére rejtett. Ötven darab fehér zománcú vaságyat a város polgármesterének felelősségére adott át.

Az intézet leltárai, tervrajzai és legfontosabb iratai részére vasládát készíttetett és abban falaztatta el. Az iskola összes osztály- és anyakönyveit a tanítói és kántori oklevelek anyakönyveit Budapestre vitte fel és az ot-tani tanítóképző betonozott pincéjébe rejtette el. Az eltett holmik meg is maradtak, s tovább szolgálják a tanítónevelést.

Alighogy ezekkel a munkálatokkal elkészült, az intézetet a németek minden ellenkezés ellenére lefoglalták. Hiába hivatkozott a Lakás-kiürítési Kormánybiztosság rendeletére, s a város polgármesteréhez intézett táviratra. Kijelentették, hogy a város polgármesterének engedélyét is bírják. Mikor kijelentésükön látták meglepődését, a bizottság két tagja autóba ült és néhány percen belül hozták magukkal a város egyik főtisztviselőjét, Muhoray Zoltán dr. főjegyzőt, aki a polgármester nevében kijelentette, hogy az intézetet teljes egészében igénybe veszik. Végül a szolnoki menekültek részére tartott fenn két hálótermet, az ebédlőt és a konyhát. Az igénybe-

34. MNL SZML VIII. 52. 315/1945. (Kiemelés tőlem – D. P.)

vételt írásban is kiadta. Néhány nap múlva a szolnokiak részére megmaradt részt a magyar katonai parancsnokság foglalta le. A konyhát teljes felszerelésével (az igénybevétel írásban is megvan).

A megmaradt intézeti vagyon nagy vonásokban csoportosítva a következők:

1. Szertári anyagok: a./ kézimunkaszertár, b/ zeneszertár, c/ természettudományi szertár, d/ testnevelési szertár.
2. Élelmiszerraktár teljes anyaga.
3. Internátusi fehérnemű és ágynemű felszerelés.
4. Konyhafelszerelési anyag.

A fenti csoportosításba foglalt megmentett felszerelési anyag mai megvásárolható ára szinte kiszámíthatatlan összegű értéket képvisel. Azt is meg kell állapítanunk, hogyha azt az intézet igazgatója el nem rejti, abból egy darab sem maradt volna meg, és nem lett volna lehetséges az intézeti oktatás zavartalan folytatását és a tanulóotthon folyó évi február hónapban történt megnyitását lehetővé tenni. Ezek nélkül pedig a tanítóképző intézet feladatát, a tanítónevelést folytatni nem tudta volna.

Jászberény, 1946. március 16-án Dr. Jantsky Béla igazgató

A fentieket részben mint cselekvő, részben, mint szemlélő tanúk igazoljuk: Vágó Elemér, Vass László, Szabó Károly, Szombathy Miklós, Legeza Pál Dénes és egy olvashatatlan aláírás.”³⁵

Árpássy Gyula ügye újrafelvételével kapcsolatos aktivizálódásának nyilvánvaló oka, hogy 1946 első hónapjaiban, tavaszán országos kampány indult az államigazgatás és a közszolgálat további megtisztítása érdekében, s ennek előkészítéseként az igazgatók felszólítást kaptak beosztottaik minősítésére. A költségvetési gondokkal is indokolt B-listázás előkészítése adhatta a döntő lökést az igazgató úrnak, hogy – az igazolási eljárási rendelet által az eljárások formai, illetékességi hibái esetén lehetővé tett – újrafelvételi kérelmet fogalmazzon, s hozzá igazolások sorát gyűjtse be a jászberényi alaptalan vádak kivédésére, valamint a saját tanári, állampolgári minőségének tanúsítására. Bizonyítani akarta: helye van egy „demokratikus iskolarendszerben”. Márpedig féltő volt, hogy a várható létszámcsökkentések során az igazolások során elmarasztaltak, de közalkalmazotti státuszukban meghagyottak kiemelten veszélyeztetett helyzetbe kerülhetnek.

Árpássy Gyula 12 gépelt oldal terjedelmű kérelmet készített, állításait és magatartását igazoló iratok sorával. Hely hiányában és a redundanciát elkerülendő a kérelemnek azokat a részeit közöljük, melyek olyasmiről tudósítanak, amiről az eddigiekben idézett források nem, vagy csak alig szóltak.

„Tekintetes Nemzeti Bizottság!

A jászberényi Közalkalmazottak Igazoló Bizottsága 250/1945. számú határozata ellen az alább megjelölt alaki és anyagi indokoknál fogva *újrafelvételi kérelemmel* élek és tisztelettel kérem a Nemzeti Bizottságot, szíveskedjék igazolási ügyem újrafelvételét elrendelni és a magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium igazoló bizottságát az ügy újabb tárgyalására utasítani.

Alaki indokok: Igazolási ügyemet az igazoló bizottság Jászberényben 1945. évi június hó 25. napján tárgyalta. Ezt az időpontot megelőzőleg már közel egy éve nem teljesítettem Jászberényben szolgálatot, hanem a m. vallás- és közoktatásügyi miniszter 94.012/1944. VIII. 3. számú rendelete értelmében a budapesti XII. kerületi állami tanítóképző intézethez nyertem beosztást, ahol a Jászberénybe való áthelyezésem előtt 1942-ig szolgálatot teljesítettem és ahová a mai napig is folyamatosan szolgálattételre vagyok kirendelve.

Ennek folytán erősen vitatható, hogy a jászberényi igazoló bizottság igazolási ügyem tárgyalására illetékeséggel bírt-e, mert megítélésem szerint igazolási ügyemet a vallás- és közoktatásügyi minisztérium igazoló bizottságának kellett volna tárgyalnia.

35. BFL XVII. 463.166/B. 1-17. d. Ig. IV/8. (Kiemelések tőlem – D. P.)

Az igazolás során az igazoló bizottságnak az igazolás alá került személy múltbeli működését teljes egészében s az összes körülmények figyelembevételével kell vizsgálat tárgyává tennie és erre leginkább az az igazoló bizottság alkalmas, amely az igazolás alá kerülő személy legutóbbi szolgálati helye szerint illetékes. Ezenfelül a jászberényi igazoló bizottság azért sem volt igazolási ügyem elbírálására alkalmas, mert több évtizedes szolgálatom alatt Jászberényben csupán másfél esztendeig működtem, míg szolgálati időm legnagyobb részét jelenlegi szolgálati helyemen, a budapesti XII. ker. állami tanítóképző intézetben töltöttem. [...]

Mindezek folytán az említett alaki szabálysértést egymagában is elégségesnek látom arra, hogy az igazolási ügyem újrafelvételét alappal kérelmezhessem.

Érdemi indokok:

I. *Az újrafelvétellel megtámadott határozat rendelkező részének indokolása.*

A sérelmes igazoló-bizottsági határozat az 1080/1945. M. E. sz. rendelet 20. §-ának 2/b. pontja alapján azért ítelt áthelyezésre mert 1944. évi november hó 4. napján »a vörös hadsereg bevonulás előtt Budapestre menekültem«, mert a gondjaimra bízott intézetet magára hagytam, végül mert Budapesten a vallás és közoktatásügyi minisztériumban szolgálattétel céljából jelentkeztem és az esküt az áruló Szálasi kormányra letettem.

Egyenként szeretnék foglalkozni ezekkel a legjobb lelkiismeretem szerint alaptalannak minősíthető indokkal, amelyek egy fellebbezéssel meg nem támadható, és mégis súlyos konzekvenciákat maga után vonó határozatnak szolgálhattak alapjául annak ellenére, hogy sem az igazolási eljárásra vonatkozó jogszabályok kifejezett rendelkezése szerint, sem az általános közfelfogás szerint ilyen súlyosan terhelő és megbélyegző határozat alátámasztására semmiképpen sem alkalmasak.

De azokon a negatívumokon felül, amit a terhelő indokok cáfolata jelent, hivatkozni szeretnék olyan pozitív eredményekre és cselekedetekre is, amelyek alapján az újrafelvétel elrendelése esetén ügyem újabb tárgyalása alkalmával az igazoló bizottság egész életem működéséről és felfogásomról kedvező beállítású képet nyerhet.

II. *A marasztaló határozat indokolásának cáfolata*

1. *Jászberényből való eltávozásom okai.*

A hadműveletek Magyarországhoz való közeledése, sőt a magyar területre való áthelyezése idején úgy az angol és amerikai, mint az orosz légi erő súlyos támadásokat intézett a magyar vasúti gócpontok és elsősorban a keleti hadszíntér felé vezető tiszai átkelőhelyek ellen.

Ezek között is közismerten a legsúlyosabb támadásokat Szolnok és környéke, tehát az odatartozó Jászberény városa kapta.

A jászberényi állami tanítóképző intézet, ahol szolgálati lakásom volt és családommal együtt laktam, közvetlenül a vasútvonal mellett volt elhelyezve és az épület terjedelménél és építési stílusánál fogva könnyen katonai célú épületnek volt tekinthető, illetve azzal összetéveszthető.

A bombázások sűrűsödése feleségem és anyósom egészségi és lelkiállapotát teljesen aláásta és megtörte, amiért is kénytelen voltam őket jóval Budapestre való felutazásomat megelőzően a fővárosba felküldeni és közeli rokonoknál és ismerősöknél elhelyezni. Ennek az intézkedésemnek különös okát adta az a körülmény, hogy a Jászberényi Tanítóképző Intézet semmiféle légoltalmi óvóhellyel nem rendelkezett és légiveszély idejére a benne tartózkodók életének megvédésére semminemű intézkedés nem történhetett.

Természetes tehát, hogy az előbb említett indokokon felül a családfői kötelező gondosságom is arra kényszerített, hogy a családomat minél előbb relatíve biztonságba helyezzem, mert elképzelhetetlen lett volna annak az önvádnak a súlya, amely bármilyen baj bekövetkezése esetén reám nehezedett volna.

Családomtól való elszakadás igen súlyosan érintett, de vállaltam ezt a megpróbáltatást is, mert a vezetésemre bízott intézetet egyedül hagyni nem akartam, hanem mindent el akartam követni azért, hogy az intézetet értékeivel és ingóságaival együtt megmentsem. Ez az igyekezetem mindaddig eredménnyel is járt, amíg a német katonai parancsnokság az intézetet kórház céljaira le nem foglalta. 1944. október 12. napjáig a tanítás szabályosan folyt, az intézet rendszeres működését fenntartottuk és szándékunkban volt a háború eseményeitől függetlenül folyamatosan tovább folytatni” – írta a tanár úr felsorolva a német intézetlefglalás ellen tett, végül sikertelen próbálkozásait. Majd így folytatta:

„Ilyen körülmények között kaptam a feleségemtől azt a táviratot, hogy haladéktalanul jöjjen Pestre a családomhoz, nehogy a hadszíntér közeledte a családot egymástól elválassza és egymástól elszakadva kelljen átélni a háború és az ostrom borzalmait, amelyeket a megszállás alá kerülő polgári lakosság is szükségszerűen elszenvedni kényszerül. A táviratban feleségem közölte azt is, hogy amennyiben kérését nem teljesítem, akkor ő jön hozzám vissza családdal együtt Jászberénybe. [...]

Elképzelhető lelkiállapotom, amikor a táviratot megkaptam és nem tudtam, hogy értesítem a feleségemet a jászberényi helyzetről. Ki voltam téve annak, hogyha nem utazom fel Pestre, feleségem és családom elindul Jászberény felé és nem ér el odáig, mert időközben a város elesik és valahol útközben éri őket a hadműveletek sodra. Hozzá kell tennem még, hogy magam is súlyos idegkimerültségben szenvedtem, amelyet az ide 1./ alatt csatolt igazolással igazolok.³⁶ Ezenkívül az egész várost a hadműveletek miatt ki is ürítették, aminek igazolására a 2./ alattit csatolom.³⁷

Nem tehettem mást, mint elindultam Budapestre. Az intézet működése szünetelt. Igazgatói, tanítói tennivalóim nem voltak. Az intézetet a németek szállták meg és igazgatták. Az összes értéket már biztonságba helyeztem [...] A hivatali és szolgálati kötelességeimet a legegyszerűsebben elvégeztem, a gondjaimra bízott intézet érdekében minden lehetőt elkövettem. Megszólt bennem a családjáért aggódó ember lelkiismerete és feljöttem Budapestre a családomhoz.

Ma is fojtogat a keserűség, ha ezekre a nehéz időkre gondolok, de félek, hogy nem tudom kellően érzékeltetni azt a mérhetetlen aggodalmat és kétségbeesést [...] Tisztelettel kérdem, melyikünkben nem volt meg ez a bizonytalan és sötét érzés, ami a család, a szeretteink közé hajtott, hogy a szerencsétlen hazánkra felelőtlenül és bűnösen zúdított szerencsétlenséget együtt, egymás támogatására és vigasztalására utalva vészeljük át. Úgy érzem, nem bűn volt ez, amely szigorú következményt érdemel, és nem *menekülés* volt a Jászberényből való távozásom, hanem emberi ösztön és családfői kötelesség. A menekülés magában hordja azt a szándékot, hogy valami képzelt vagy valószínű rosszat elkerülni kívánunk, vagy rossz lelkiismeret hatása alatt félelemből távozzunk el. Ha menekülni akartam volna, nem maradtam volna Budapesten, hanem mentem volna tovább nyugat felé.

Ezzel szemben én a családommal együtt a legnyugodtabb lelkiismerettel bevártam a felszabadítást és azután haladéktalanul szolgálattételre jelentkeztem. Mindez tökéletesen cáfolja a sérelmes és újrafelvétellel megtámadott határozat azon téves indokolását, hogy én »Budapestre menekültem«.

36. 1944. november 4. Jászberény város m. kir. tiszti orvosától hivatalos felszólításra hatósági orvosi bizonyítvány. „Alulírott hivatalosan bizonyítom, hogy Árpássy Gyula 40 éves, tanítóképző intézeti igazgató, jászberényi lakost a mai napon megvizsgáltam. Nevezetnél súlyos idegrendszeri kimerültséget állapítottam meg, gyógyulása érdekében 6 heti teljes nyugalomra van szüksége.” (BFL XVII. 463.166/B 1-17. d.)

37. 1944. október 26. m. kir. 10./2. rögt. kat. nagyközíg és gazd. parság 107/140. /sgt. 1944. Nyílt parancs. Mely szerint Árpássy Gyula szolnoki lakos a hadműveleti kiürítés folytán Jászberény m. városból felsőbb kormányhatósági rendelkezésre utazik Budapest városba 2 lovas járművel. A jármű fontos közigazgatási célt szolgál, így az sem polgári hatóság, sem katonai parancsnokság által fel nem tartóztatható, ill. le nem foglalható. Jászberény, 1944. október 26. vitéz Pesty ezredes, vm. kat. közíg. pk.” (BFL XVII. 463.166/B 1-17. d.)

III. 2. A gondjaimra bízott intézet elhagyása

A sérelmes határozat legsúlyosabb és egyúttal reám nézve legbántóbb indokolása az, hogy a válságos időben a gondjaimra bízott intézetet magára hagytam és személyemet biztonságba helyeztem. Ami a személyi biztonságommal kapcsolatos kitévelt illeti, azt cáfolnom aligha szükséges [...] Budapesten éppoly kevésbé volt biztonságban, mint Jászberényben. [...]

Egyáltalán nem közömbös azonban a határozatnak az az állítása, hogy a gondjaimra bízott intézet érdekeit nem képviseltem olyan mértékben, amint kötelességem lett volna. [...] [E]ngedtessék meg nekem az, hogy csak a legsúlyosabb pozitív érveket sorakoztassam fel annak bizonyítására, hogy mindent megtettem annak érdekében, hogy a gondjaimra bízott értékeket megmentssem, az intézet további fennmaradását a lehetőség szerint teljes mértékben biztosítsam és mindennemű kárt, ami az intézet vagyonát érinthette, a legnagyobb gondossággal elhárítsam” – írta az igazgató úr, majd részletesen felsorolta azon intézkedéseket melyről jászberényi kollégái „igazolványában” olvashattunk.³⁸

Majd így folytatta: „Mindezek alapján nem hiszem, hogy helytálló lehetne a sérelmes igazoló-bizottsági határozatnak az a kitétele, hogy én Jászberényből »elmenekültem« és hogy »személyem biztonságba helyezése céljából a gondjaimra bízott intézetet elhagytam«.

Távozásom semmiféle szabálytalanságot nem jelentett, az amúgy is megszállt intézetet helyettesemnek átadtam azzal, hogy a visszatérésemig az esetleg szükséges teendőket lássa el. Mindezekre bizonyítási eljárást is ajánlottam az alapeljárás során, azonban az igazoló bizottság ezt el nem rendelte és határozatában egyszerűen kimondotta, hogy az erre vonatkozó előadásaimat »nem fogadja el mentségül«. Hogy miért, milyen indokolással, erre a határozat feleletet nem ad” – írta az igazgató úr tanúk sorát megnevezve, s a jászberényiek „igazolványára” utalva. Majd tovább sorolta érveit:

„3. Budapesti szolgálatom és a hivatali eskü letételének okai.

Amikor Budapesten családommal az érintkezést felvettem, rövidesen értesültem arról, hogy Jászberénybe visszatérni már nem lehet, mert a hadműveletek folytán a várost megközelíteni lehetetlen. Elhatározott szándékom volt, hogyha Jászberénybe visszatérni nem tudok, mindaddig Budapesten maradok, amíg visszatérésem lehetővé nem válik. A fennálló rendelkezések szerint azonban semmiféle illetményt nem kaptam volna mindaddig, amíg Budapesten az illetékes hatóságoknál szolgálattételre nem jelentkezem, sőt az élelmiszerjegyközpont közölte velem azt is, hogy munkahelyem igazolásának hiányában élelmiszerellátásra családommal együtt nem tarthatok igényt.

Mindezek alapján kénytelen voltam Budapesten a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban jelentkezni, ahol illetékes helyen közölték velem, hogy ideiglenesen be tudnak osztani a budapesti XII. ker. áll. tanítóképző intézethez, amely beosztásom amúgy is *formai jellegű*, mert érdemleges tanításról és munkáról már szó sem lehet. Ekkor már 1944. november hó 24. napja volt és Budapest teljesen körül volt zárva³⁹ és az ostrom lényegében már megindult.

Mi sem mutatja jobban, hogy szolgálattételre csak kényszerből és pénzsűke miatt családom eltartásának biztosítása céljából jelentkeztem, mint az a körülmény, hogy októberben történt elutazásom után kb. egy hónapig nem jelentkeztem szolgálattételre és nem akartam a regim-nek szolgálatot teljesíteni. Csak a végső kényszer indí-

38. BFL XVII. 463.166/B 1-17. d. Árpássy Gyula újrafelvételi kérelme.

39. Pontatlan állítás: az első szovjet páncélosok november 3-án jelentek meg Budapest határában, ám az ostromgyűrű december 25-én zárult be. https://hu.wikipedia.org/wiki/Budapest_ostroma

tott arra, hogy szolgálattételre jelentkezzem és ennek előfeltételeként a szükséges hivatali esküt is letegyem, amelyet sem Jászberényben, sem Budapesten e napig *nem tettem le, sőt beosztottjaimtól sem tettem le.*

-.-

Az előadott tények magukban is elég cáfolatul szolgálnak a sérelmes határozat mindazon indokaira, amelyek az áthelyezést elrendelő döntés alapjául szolgáltak. Mégis kénytelen vagyok jogi indokokat is felhozni, annál is inkább, mert az igazolási ügyemben hozott határozat rendelkező része és indokolása az 1080/1945. M. E. számú rendelet írott rendelkezéseivel tökéletesen ellentétben áll. Ritka eset az, amikor magát a rendelet szövegét egy konkrét esetre szinte szó szerint lehet alkalmazni, de a jelen esetben ezzel a ritka körülménnyel állunk szemben.

Az 1080/1945. M. E. számú rendelet 1. §-ának az utolsó bekezdése szó szerint az alábbi rendelkezést tartalmazza: *»Egymagában az a körülmény, hogy a közalkalmazott német megszállás alatt szolgálatot teljesített és az ún. Szálasi Kormány által előírt esküt kényszerítő körülmények hatása alatt letette, vagy nem politikai okból, hanem félelemből, aggodalomból, a vörös hadsereg bevonulása előtt elmenekült, az igazolás megtagadásának okául nem szolgálhat.«*

Ehhez a rendelkezéshez semmiféle kommentár sem szükséges. Pusztán ezeknek a tényeknek alapján nem lett volna szabad engem a sérelmezett határozatban foglalt büntetéssel sújtani, mert ezt az idézett rendelet rendelkezése eleve kizárta. [...]

IV. Korábbi működésem és politikai felfogásom.

Elvi felfogásomról vagy hosszú szolgálati időm alatti működésemről az egész igazolási eljárás alatt semmiféle kompromitáló adat nem merült fel. Hogy bármikor antidemokratikus vagy antiszociális magatartást tanúsítottam volna, vagy csak egyszer is hivatalosan vagy társadalmi körben erre utaló kijelentést tettem volna, senki sem állította. Az igazolási eljárással kapcsolatban egész *Jászberényben* közhírré tették, hogy ellenem bejelentést lehet tenni és ennek ellenére – bár az egész város ismer – *egyetlen bejelentés sem érkezett.*

Soha nem politizáltam, mindenkor hivatali pályámnak éltem és elértem azt, hogy a tanári karnak legkiválóbban minősített tagja voltam. Érzem és tudom, hogy működésem, a pályám iránti szeretetem és egész elvi felfogásom alapján a büntetés a legigazságtalanabban érintett és annak orvoslására módot kell találnom.

Annak igazolására, hogy milyen működést fejtettem ki és politikailag teljesen megbízható személynek számítok, csatoltan bemutatom:

a/ a Budapesti Tankerületi Főigazgató (4.)⁴⁰

b/ a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének XII. ker. megbízottjától (5.)⁴¹

c/ a házmegbízott igazolványai (6.)⁴²

40. 6204/1945-1946. sz. „Igazolom, hogy Árpássy Gyula áll. tanítóképző intézeti tanár, igazgató, 1938 szeptemberétől 1942. szeptember 1-ig, valamint 1944. november 19-től a mai napig a budapesti áll. tanítóképző intézetben teljesít szolgálatot. A fentnevezett hivatalfőnöke valamint tanártársai demokratikus gondolkodású, szociális érzésű egyénnek ismerik, akiknek véleményét a magam részéről is megerősítem. Egyben igazolom, hogy Árpássy Gyula működésének kezdete óta kiváló minőségű tanár. Budapest, 1946. március 14. A tankerületi főigazgató helyett: Dr. Halász László tanügyi főtanácsos, gimn. igazgató”. (BFL XVII. 463.166/B 1-17. d.)

41. 1946. március 19-i igazolás a „Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének XII. ker. megbízottjától: [...] Árpássy Gyula [...] a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének tagja 1944. nov. 19-től a XII. kerületben teljesít szolgálatot. Mint szociális érzésű és demokratikus gondolkodású egyént ismerjük, ki a szakszervezeti mozgalmunkat mindenkor támogatta.” (BFL XVII. 463.166/B 1-17. d.)

42. 1946. március 13-i házmegbízotti igazolás: „igazolom, hogy Árpássy Gyula tanítóképző intézeti tanár, igazgató, 1944. november 8. óta a budapesti XII. ker. Böszörményi u. 3/a alatti házban lakik s őt, mint demokratikus gondolkodású, német- és fasisztaellenes beállítottságú egyént ismerem.” (BFL XVII. 463.166/B 1-17. d.)

Szükség esetén számtalan tanú kihallgatását is kérhetem, akiket a tárgyaláson szükséghez képest fogok bejelenteni.

Az igazságtalan büntetés biztos tudatában és abban a meggyőződésben, hogy a köz sem nélkülözheti a mai válságos időkben azokat az embereket, akik kellő tudással és képzettséggel és őszinte lelkesedéssel kívánnak részt venni a demokratikus átalakulásban, újílag tisztelettel kérem a már előadott kérelmem teljesítését. Tisztelettel: Árpássy Gyula

Az eredeti igazoló-bizottsági határozatot 7. alatt csatolom.”⁴³

Szabó Béla a XII. kerületi mb. igazgatója 1946. március 16-i dátummal felterjesztette a VKM Igazoló Bizottsága Központi Titkárságának Árpássy Gyula „igazolási újrafelvételi kérvényét. Kérem a Tekintetes Titkárságot, hogy a kérvényt pártoló véleményezésével a Budapesti Nemzeti Bizottsághoz továbbítani szíveskedjék.”⁴⁴

A méltatlan és megalapozatlan elmarasztaló határozatot A VKM I. sz. Igazoló Bizottsága T. I. 88-3-1945/46. sz. határozatával korrigálta: „Árpássy Gyulát [...] aki [...] állami Tanítóképző igazgatói minőségben teljesített szolgálatot, az 1080/1945. M.E. rendelet 20. §-ának 1. bekezdése alapján *igazoltnak* jelentjük ki. Budapest, 1946. április 8. dr. Fráter Sándor sk. az Igazoló Bizottság elnöke, Sámán Márton, Weisz Béla, Vezér András, Szikszay Olivér, dr. Ádám István, Hollósi Aladár az Igazoló Bizottság tagjai.”⁴⁵

Szalatsy Richárd

Szalatsy Richárd 1882-ben született Győrben. 1927-ben jutott pedagógia-filozófia szakos tanítóképző intézeti tanári oklevélhez. Akkortól gyakorló iskolai tanítóként tevékenykedett a budai képző iskolájában. Bár többször kérvényezte, hogy végzettségének megfelelő alkalmazást kapjon, besorolását csak 1942-ben változtatták intézeti tanárrá, de munkaköre és fizetése nem változott. A tantestület azon kevés tagja közé tartozott, akik politikailag exponálták magukat. Belépett a Nemzeti Egység Pártjába, majd a Magyar Élet Pártjába. A Székesfővárosi Tanügyi Hivatásrendi Szervezet XII. kerületi elnöke, a Kelenföldi Kaszinó tagja volt. Említésre méltó nyilvános politikai szerepléséről forrásaink nem tudósítanak. Egy 1951-1952. évi békésmegyei kitelepítési anyagban megemlézték, hogy ő „vitéz Babics Czobori Kálmán nyugalmazott csendőr ezredes lányának: Babics C. Erzsébetnek a férje”⁴⁶

Pedagógiai témájú írásai jelentek meg a Néptanítók Lapjában és a Magyar Tanítóképzőben. Az analfabéták tanításáért elismerést kapott. 1946 áprilisában Szabó Béla igazgató munkáját így minősítette: „Szalatsy Richárd r. tanár, áll. gyak. isk. tanító 2 1 2 1. Szaktudása jó, a gyakorlóiskola felsőtagozatának szegénysorsú tanulóival mintaszerűen foglalkozott; buzgó; kifogástalan. Nyugdíjazásra ítélték.”⁴⁷

Utóbbira 1945. augusztus 22-én a Budapesti Állami Iskolai Alkalmazottak II. sz. Igazoló Bizottságának ülésén került sor, melyen a budai képző akkorra beidézett tucatnyi tanára közül egyedül őt marasztalták el. A rendelkezésünkre álló jegyzőkönyv szerint a bizottság elnöke: Jobb Ferenc a Szociáldemokrata Párt kiküldöttje volt, Tagjai: Székely Endréné a Kommunista Párt, Szávai Nándor a Szakszervezeti Tanács, dr. Manga János a Nemzeti Parasztpárt, Jávorfy Tibor, a Független Kisgazdapárt kiküldöttje, és dr. Wágner Ferenc, mint behívott voltak. A jegyzőkönyvet Fehér Éva vezette. Ebben olvashatjuk:

43. BFL XVII. 463.166/B 1-17. d. Árpássy Gyula újrafelvételi kérelme.

44. BFL XVII. 463.166/B 1-17. d. Szabó Béla felterjesztése

45. Hiteles másolat. 1946. IV. 8. (BFL XVII. 463.166/B 1-17. d.)

46. ÁBTL TH A-291. 1951-52. évi békés megyei kitelepítések anyagban.

47. ELTE TÓK irattár, a tanári testület minősítési és igazolási adatai. 1946. április 8.

„131. Szalatsy Richárd, született Győrött, 1882. április 14., nős, 1 gyermek apja, (lakik: XI. Tétényi út 17.) áll. tanítóképzőintézetben gyakorlóiskolai tanító ügyét tárgyalja a bizottság.

Tanúk: Szabó Béla, született Budapest, 1907. október 25. nős, gyermektelen, (Lakik: XIV. Pálma u. 11.) Határozottan megállapítható, hogy igazolás alá vont németbarát volt, nem emlékszik azonban kijelentéseire pontosan, de gyakran voltak ellenkező véleményen. Bizottság a tanút megeskette.

dr. Prochaska Ferenc, született Lajtaújfalún, 1891. december 14., nős, 1 gyermek apja, (Lakik: II. Keleti Károly u. 28.) áll. tanítóképző intézeti rendes tanár. Érdektelen tanú a következőket vallja: Szakmába vágó beszélgetéseink alapján többször mérgesedett el közöttünk szenvedélyessé a vita. Ennek megfelelően hosszú ideig tartózkodóan viselkedtünk egymással szemben. 5-6 héttel [évvel? – D. P.] ezelőtt azonban elfeledtük korábbi cívódásainkat és megértésben működtünk egymás mellett. Az az érzés alakult ki bennem, hogy igazolás alá vont németbeállítottságú, németbarát, mert az utóbbi időben éppen ő volt az, aki politikai tekintetben vitákat provokált. Magam úgy éreztem, hogy igazolás alá vont németbarát meggyőződésű.

A Bizottság zárt tárgyaláson foglalkozott Szalatsy Richárd ügyével. A tanúk vallomása alapján és a behívott tag felvilágosításából a Bizottság megállapíthatta, hogy németbarát volt. Igazolás alá vont saját beismerése szerint azt mondta, hogy nem kell uszítani a németek ellen. Ezzel világosan kifejezésre juttatta azt, hogy a németek politikájával, magatartásával egyetért és ez merőben ellenkezik a magyar érdekekkel, a magyar demokratikus felfogással és a magyar nép érdekeivel. Ezért az Igazoló Bizottság az 1080/1945. M. E. sz. rendelet 20. §-a 3. bekezdése szerint nyugdíjazását rendeli el. Bizottsági tag [Wágner Ferenc] az ítéletben megnyugszik. Igazolás alá vont nem kíván fellebbezni az ítélet ellen.”⁴⁸

A szabályos nyugdíjazásának ideje előtt röviddel a bizottság által kényszernyugdíjazott Szalatsy Richárd nem sejtette, hogy igazi kálváriája csak ezután következik. Előbb a B-lista bizottsági határozattal nyugdíját megvonni szándékoztak, ám a miniszterelnökséghez intézett felülvizsgálati kérelem nyomán azt a határozatot visszavonták. Így 1947. februárjától három évig nyugdíját folyósították a számára. Majd egy – ügyében a korabeli jog szerint is illetéktelen bizottság a nyugdíját a családtagjainak járó részt leszámítva – megvonta, így 1950-től 1957-ig nem kapott ilyen ellátást. A korábbi szabálytalan, törvénytelen határozatok felülvizsgálatára az egyes minisztériumokban rehabilitációs bizottságokat hoztak létre.

A Legfőbb Ügyészség illetéktelenségét közlő határozat kézhezvétele után a beteg tanár úr 1957. április 5-én küldte be kérvényét az az Oktatási Minisztérium Rehabilitációs Bizottságának. Ebből idézzük a kálváriáját és az őt ért szabálytalanságokat jogászai segédlettel leíró részeket.

„A Legfőbb Ügyészség [...] értesítése alapján annál is inkább kérem ügyem kivizsgálását, miután a Pénzügyminisztérium Nyugdíjügyi Főigazgatóságától azt az értesítést kaptam, hogy nyugdíjamat azért nem kaphatom vissza, mert annak megvonása, „az ellátásra jogosult hozzátartozók nyugdíjigényének meghagyása” mellett történt, vagyis a Kinevezés és Alkalmazás Bizottság határozata alapján.

Ez a bizottság azonban illetéktelenül vont hatásköre alá, illetve a törvényesség megsértésével vonta meg a nyugdíjamat. Ezt az alábbi tények bizonyítják.

I.

1. 1945. augusztus 24-én az 1080/1945. M. E. sz. r. alapján, (40 évi szolgálatom után, közvetlenül a nyugdíjazásom előtt, az indokolás szerint csupán egy mondattöredék: »nem kell a németek ellen uszítani« a diákjainkat) nyugdíjazásomat rendelte el.

48. BFL XVII. 463.166/B 1-17. d. Az 1945. augusztus 22-i jegyzőkönyvben a bizottság elnökének és 3 tagjának aláírásával.

2. Az 1080/1945. sz. r. »haladéktalan«, »azonnali« rendelkezései ellenére, a *nyugdíjazásomat* csak közel egy év elmúltával, 1946. augusztus 1-től rendelték el.⁴⁹

3. A *nyugdíjaztatásom után*, 1946. október 9-én vettem kézhez a volt vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1946. szeptember 16-án kelt értesítését arról, hogy az 5000/1946. M. E. sz. *rendelet alapján* – a már elhagyott – állásomból *elbocsátanak*.

4. Ez az 5000/1945. sz. r. azonban a 2. §. 2. bekezdése értelmében – és általában az egész rendelet – »A *tényleges szolgálatból*« elbocsátandókra vonatkozik. Tehát e *rendelet nem volt rám alkalmazható, miután én már nem álltam tényleges szolgálatban, hanem nyugdíjban voltam*. Ezt a tényt bizonyítja egyébként az 1946. szeptember 20-án megjelent 11000/1946. sz. r. is, amelynek 1. §. j. pontja azt *megsemmisítette* mert »olyan alkalmazott ügyét bírálták el, akinek nyugalomba helyezését megelőzően már elrendelték.« Az elbocsátásomról szóló rendelkezést ezenkívül a *miniszterelnökség* nevemre szóló rendelkezése is *megsemmisítette*, és pedig »a *vallás és közoktatásügyi miniszter úrral egyetértve*«. E miniszterelnöki irat *megokolása*: »a rendelkezésemre álló adatokból megállapítottam, hogy fentnevezett [Szalatsy Richárd] az *elbocsátása időpontja előtt nyugalomba helyeztetett*.«

II.

Ennek a nyugdíjasokat felülvizsgáló-bizottságnak működését és hatáskörét a 6800/1946. és ennek végrehajtásáról szóló 8320/1946. sz. r. írja elő. E rendelet I. fejezet 8. §-ának 11. bekezdésében a következőket mondja: »Az illetékes miniszter annak részére, *akinek nyugdíját a bizottság nem érintette*, erről a körülményről hivatalból *értesítést ad ki*, s ezt az illetékes számfejtőhivatal útján *kézbesíti*.«

E rendelkezés értelmében a Magyar Központi Illetményhivatal Nyugellátási Osztályának 1947. április 19-én Vkn. 10.804. sz. alatt kelt *nevemre szóló* iratban arról értesített, hogy: »*nyugellátását 1947. február 1-től folyósítani fogom, s nyugellátásának kifizetése iránt egyidejűleg intézkedem*.«

Ez az »illetékes« számfejtőhivatali értesítés kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a nyugdíjazásom után, *mint nyugdíjast felülvizsgáltak, nyugellátásomat a bizottság nem érintette*, erről az illetékes számfejtőhivatal útján értesítést kaptam, *pontosan a 8320/1946. sz. r. I. fejezet, 8.§ 11. bekezdésében előírt módon*. Különben nem kaptam volna meg a Központi Illetmény Hivatal nyugellátási osztályának fentidézett értesítését.

III.

Fenti értesítés után három éven át, 1950. február 1-ig rendszeresen megkaptam a nyugdíjamat, s ekkor vettem kézhez a *Kinevezési és Alkalmazási Bizottság [KAB]* értesítését arról, hogy e bizottság a nyugdíjigényem elvesztését mondta ki, *hozzátartozóim igényének fenntartásával*. Hogyan került az ügyem a KAB elé? Úgy, hogy a miniszterelnökségnek fent idézett rendelkezése a 4400/1947. sz. r. alapján alakítandó *nyugdíjasokat felülvizsgáló-bizottság* elé utalta. Ennek a 4400-as rendeletnek 1.§-a azonban a következőket mondja: »A 8320/1946. M. E. sz. r. alapján *még el nem bírált* nyugdíjas közszolgálati alkalmazottak elbírálására a szükséghez képest egy vagy több bizottságot kell alakítani.« A rendelet 2.§-a pedig azt írja elő, hogy azoknak a nyugdíjas alkalmazottnak az ügyét, akiket az 5000/1946. sz. r. alapján a közszolgálatból elbocsátottak, ha e határozat a 11.000/1946. sz. r. j. pontja alapján megsemmisített, és a *jelen rendelettel* felállított bizottság elé utaltatott, az illetékes miniszter köteles a jelen rendelet 1.§-a alapján, vagyis *a még el nem bírált* nyugdíjasok elbírálására felállított bizottság elé terjeszteni.

49. Az intézet 1945–46. tanévről szóló értesítője szerint tanár urat 1946. május 14-én helyezték nyugállományba (Szabó, 1946. 7.).

Tehát a 4400/1947. sz. r. *mindkét §-a* azokra a nyugdíjasokra vonatkozik, akiket *még el nem bíráltak, s így nem vonatkozott rá*m, miután, miként már fentebb kimutattam, *mint nyugdíjast már elbíráltak*, nyugellátásomat a bizottság nem érintette, arról az illetékes számfejtőhivatal értesített, nyugdíjamat folyósította.

Mindezt követően két év múlva, 1949. március 26-án jelent meg a 2840/1949. Korm. sz. r. a Kinevezési és Alkalmazás Bizottság felállításáról és hatáskörének szabályozásáról. Ennek a rendeletnek a 6.§-a következőképpen intézkedik: »a 4400/1947. sz. r. 1.§-a alapján – tehát ismét *a még el nem bírált nyugdíjasalkalmazottak elbírálására – alakított bizottság hatásköre a Kinevezési és Alkalmazási Bizottságra száll át*. E rendelkezés értelmében kétségtelen, hogy *a KAB hatásköre csupán azokra a nyugdíjas közalkalmazottakra vonatkozik*, terjed ki, akiket a 4400-as rendelet alapján *még nem bíráltak el, tehát nem egyetemlegesen mindazokra, akik elbocsátását a 11000-es sz. r. j. pontja megsemmisítette*, mert mind a 2840/1949., mind pedig az előző 4400/1947. sz. rendelet »a 8320/1947. sz. r. alapján még el nem bíralt nyugdíjas közszolgálati alkalmazottak elbírálására« vonatkozik. Az idézett törvényerejű rendelkezések alapján megállapítható az a tény, hogy az én ügyem *nem tartozott a KAB hatásköre alá, nem volt illetékes a már elbírált ügyem újbóli elbírálására*.

IV.

De az előadottaktól eltekintve, ha ügyem a 4400/1947. sz. r. alapján mégis, *mint még el nem bíralt nyugdíjas ügye* került volna a KAB elé, ez a bizottság akkor is csak *törvényesség megsértésével* hozhatta nyugdíjam elvesztését kimondó határozatát, mert a KAB hatáskörének szabályozásáról szóló 2840/1949. Korm. sz. r. 6.§-a azt írja elő, hogy a 6800/1946. M. E. sz. r. alapján *alakított bizottság hatásköre száll át a KAB-ra*. Ennek a 6800-as rendeletnek I. fejezet 3.§. 3. bekezdése pedig ezt írja elő: »Ha a bizottság az eljárás során megállapítja, hogy az eljárás alá vont személy magatartása *a magyar nép érdekeit sértette*, határozatában a nyugellátás csökkentését, *súlyosabb esetben pedig a nyugdíjigény elvesztését* mondhatja ki«.

A 6800-as rendelet végrehajtásáról szóló 8320/1946. sz. r. I. fejezet 7.§-ának 2. bekezdése pedig azt írja elő, hogy minden egyes kifogásolt nyugdíjasra *külön iratban* kell megtenni és ebben megjelölni azokat a *tényeket*, amelyekből megállapítható, hogy a kifogásolt személy *demokratikus szempontból miért sértette a magyar nép érdekeit*«.

Tehát a KAB csak »*súlyosabb tények*« alapján mondhatta volna ki a nyugdíjigényem elvesztéséről szóló határozatát. Ilyen »*súlyosabb eset, tény*« fennforgása azonban kizárt lehetőség a következő okokból:

1. Négy évtizedet meghaladó tanítói, tanári, népművelői, szakirodalmi működésemért, társadalmi tevékenységemért mindenkor és minden oldalról – az okmányok és bizonyítékok egész sorával igazolhatóan – csak elismerésekben volt részem távolról sem olyan módon, hogy »*kiszolgáltam a Horthy-rendszert*« mert ebben az időben még csak egy tanügyi tanácsosi címet sem kaptam, pedig azt akkoriban bőségesen osztogatták.
2. Ilyen »*súlyosabb eset, tény*« fennforgása esetében az igazoló bizottság nem nyugdíjazásra, hanem *állásvesztésre* ítelt volna, s az elbocsátásom megsemmisítéséről szóló miniszterelnöki irat sem hozatott volna: »a vallás- és közoktatásügyi miniszter *javaslatára* és a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrral *egyetértve*«.
3. Ilyen súlyosabb eset, tény csak *rágalom* lehet. Ennek földerítésére kértem a Legfőbb Ügyészséget, s ezek nemlétét bizonyítja az a tény is, hogy a velem ugyanabban a tanári testületben működött kartársaim közül az igazoló bizottság az egyiket szintén nyugdíjazásra, s a népbíróság *még egyévi börtönbün-*

tetésre, egy másikat *állásvesztésre* ítélte, a harmadikat nyilastagsága miatt *internálták*, s mégis mindhárman kapták, illetve visszakapták a nyugdíjukat.⁵⁰

Az elmondottakból a következő törvénytértek állapíthatók meg:

1. Az 1080/1945. sz. r. »*haladéktalan*«, »*azonnali*« rendelkezései ellenére a nyugdíjazásomat csak közel egy év múlva hajtották végre. Nyilván azért, hogy a *tényleges szolgálatból elbocsáthassanak*.
2. Mint *nyugdíjast a tényleges szolgálatban álló* közalkalmazottakra vonatkozó 5000/1946. sz. r. hatásköre alá vontak.
3. Mint *nyugdíjast elbíráltak*, s ennek ellenére ügyemet a KAB elé utalták.
4. A KAB még abban az esetben is a törvényesség megsértésével hozta nyugdíjam elvesztésére vonatkozó határozatát, ha mint nyugdíjast vont a hatásköre alá, mert a 6800. és 8320. sz. rendeletek értelmében csak »*súlyosabb*« esetben, s csak akkor mondható ki a nyugdíjigény elvesztése, ha a »*külön iratban*« foglalt »*tények*« azt bizonyítják, hogy: »a kifogásolt személy *demokratikus szempontból miért sértette a magyar nép érdekeit*«.

Végül itt utalok a Legfőbb Ügyészséghez intézett, előző iratomhoz csatolt melléletek *nyilatkozataira*, amelyek 48-50 aláírása mind azt igazolja, hogy »*nemcsak demokratikusan gondolkodó, hanem demokratikusan cselekvő*« tanító, tanár, ember voltam.

Fentiek alapján ismételen kérem rehabilitálásomat, ami nemcsak nekem és családomnak ad elégtételt, hanem lelki megnyugvást ad volt tanítványaim, kartársaim, ismerőseim ezreinek is.

Budapest, 1957. április 5. Tisztelettel: Szalatsy Richárd.

Lakcímem: Budapest, XII. ker. Maros u. 11. III. em. 18.»⁵¹

Az ügyiratra ráírták, hogy a beadvány 1957. április 8-án érkezett a minisztériumba. S bizonyára az 1956-1957-es események korai hatására még aznapi dátummal ráírták: *rehabilitálva, 237/57. Kőmívesné, Lásza Radich elvtárs*».⁵²

Tanay Antal, Koltai István, Homályos Dezső és Budaváry László

Ezzel azon budai képzős tanárok történeteinek végére értünk, melyek különböző indítékaik és eljárás módjuk, valamint az érintettek intézeti pályafutásának jelentőség szempontjából számunkra jelentősnek tűntek. A továbbiakban – csak jelzésszerűen – négy további ügyről referálunk a teljesség kedvéért.

Tanay Antal (1890-?) tanítóképző intézeti tanár – két évtizedes jászberényi szolgálata elismeréseként – 1939 szeptemberében került a budai képzőbe, ahol e néhány év alatt Padányi-Frank Antal leglojálisabb munkatársa volt. Ennek tudható be, hogy őt 1943. január 25-én a TITOE titkárává választották. Imre Sándor tanítványaként szociálisan érzékeny, a nemzetnevelés és a nemzeti öntudat erősítése iránt elkötelezett pedagógusnak bizonyult. Családos emberként, két gyermek apjaként vagyontalanul, lakhely nélkül érte őt az 1944-45. évi ostrom, melyet az igazgatóhoz hasonlóan a képző épületében vészelt át feleségével együtt. 1945-re súlyos tüdőgyulladás gyötörte, így sokáig betegszabadságon volt. Az első alkalommal számára kijelölt időben az igazgató

50. Itt vélhetően Padányi-Frank Antalra, Mesterházy Jenőre és Budaváry Lászlóra utalt Szalatsy Richárd pontatlanul.

51. MNL OL XIX-I-2-f 14-853-sz. 8/2.

52. MNL OL XIX-I-2-f 14-853-sz. 8/2. (Kiemelés tőlem – D. P.)

lási eljárás sem tudott megjelenni emiatt.⁵³ Szabó Béla igazgató javaslatára őt a VII. kerületi állami tanítónőképzőbe helyezték át.⁵⁴ Egészségi állapota miatt ott is betegszabadságot kért.

Emiatt *Koltai (Szániel) István* (1908–?) tanítóképző intézeti tanárt – aki 1942-től az épületben elhelyezett állami németnyelvű tanítóképző tanára, majd 1944. szeptemberétől megbízott igazgatója volt, s annak megszűnte után a budai képző állományába került néhány hónapra – szintén áthelyezték a VII. kerületi képzőbe.⁵⁵

Forrásaink szerint Tanay Antal az igazolási eljárás során „feddésben” részesült,⁵⁶ Koltai Istvánt viszont megjegyzés nélkül „igazolt”-nak nyilvánították.⁵⁷ Az őket kevéssé ismerő VII. kerületi igazgató kérésére mindkettőjüket Szabó Béla mb. igazgató minősítette 1946. április 12-én, aki azon kollégáit, akiket meg akart tartani 1 1 1 1-re; Tanayt 1 2 2 2-re, „szaktudása kifogástalan, nevelő eljárása jó; buzgó; társadalmi magatartásában nem mindig következetesre” értékelt. Koltai Istvánt pedig „2 1 2 1 Jó felkészültségű tanár; helyes érzékkel nevel; hivatali buzgalma jó; társadalmi magatartása kifogástalan, igazolt”-ra.⁵⁸ A B-listázás előkészítésekként készült értékelés igazi jelentősége néhány hónap múlva mutatkozott meg.

1946 júliusában ülésezett ugyanis a VKM 82. számú B-lista bizottsága, melynek tagjai: Szabó Béla a miniszterelnök, Kann Vilmos a Szakszervezeti Tanács és Mácsay Károly a VKM kiküldöttjei voltak.⁵⁹ E bizottság tárgyalta valamennyi állami tanítóképzőben foglalkoztatott ügyét, s ez 3 egykori budai alkalmazott számára is kedvezőtlennek bizonyult: Koltai Istvánt 1946. szeptember 16-án értesítették, hogy „az 5000/1946. M. E. sz. rendelet 4. §-ának 2. bekezdése értelmében megalakított és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban működő 82. sz. bizottság az 1946. évi július 30. (augusztus 1-jén) kelt határozatával Önt a hivatkozott rendelet 2. §-a 2. bekezdésének a./ pontja alapján *mindennemű ellátási, vagy szolgálatból támasztható egyéb igény kizárásával a közszolgálatból való elbocsátandónak jelölte ki.*”⁶⁰

Ugyanazon a napon kapta meg Tanay Antal is a rá vonatkozó határozatot, mely szerint ő „az 5000/1946. M. E. rendelet 2. §-ának a és b pontja alapján *elbocsátandó nyugdíjának meghagyásával.*”⁶¹

Ugyancsak a 82. számú bizottság döntött arról is, hogy *Homályos Dezső* állami tanítóképző intézeti altisztet „mindennemű ellátási, vagy szolgálatból támasztható egyéb igény kizárásával a közszolgálatból való elbocsátandónak jelölte ki.”⁶²

A két tanár úr hosszú – politikai szervezetek támogatását bíró – a miniszterelnökséghez intézett, ám a VKM-hez benyújtott, a tanítóképzős ügyosztály által támogatott beadványokban kérte a határozat felülvizsgálatát. Tanay Antal a magáéban Szabó Bélát és Mácsay Károlyt vele szembeni személyes elfogultsággal is vádol-

53. BFL XVII. 1518.

54. 3979/1945-46. számú főigazgató rendelettel MNL OL XIX-I-1-g-57-K-137778/1946. 124. d.; (Szabó, 1946. 3.)

55. A 6382/1945-46. számú rendelettel. MNL OL XIX-I-1-g-57-K-137778/1946. 124. d.; ELTE TÓFK irattár 1946. 136/1946.; (Szabó, 1946. 3.)

56. MNL OL XIX-I-1-g-57-171085-1947. 145. d. Mikor, miért, kinek a kezdeményezésére – erről nincs információnk.

57. 1945 augusztus 22-én, a Budapesti Állami iskolák II. sz. Igazoló Bizottságának ülésén. BFL XVII. 463.166/B. 1-17. d. 09201.

58. BTF irattár, 150/1946. Szabó Béla 1946. április 12-i összesítéséből a tisztviselői létszámcsökkentés előkészítésekként a VKM 4400/1946, V. ü. o. számú felszólítására.)

59. MNL OL XIX-I-1-g-57-171085 145. d.

60. MNL OL XIX-I-1-g-57-3-L-99868-1946. 142. d. Koltai István miniszterelnökséghez intézett fellebbezése szerint a német tanítóképzésről írt kismonográfiája egyetlen – idézőjelben szerepeltetett – szavára hivatkozással tették ezt, holott könyvében a nemzetiszocializmussal való rokonszenvenek nyoma sincs, ahogy az 1942-től munkahelyéül szolgált állami németnyelvű tanítóképző nevelési gyakorlatában sem volt. Sőt: a Volksbund törekvéseivel szemben próbálták tanítványaikat németnyelven de „magyar szellemben” nevelni (Koltai, 1941; Donáth, 1997).

61. MNL OL XIX-I-1-g-57-171085 145. d.

62. MNL OL XIX-I-1-g-57-3-L-99868-1946. 142. d.

ta.⁶³ A határozat értelmében minden jövedelmétől megfosztott, ezért *azonnal kérvényező Koltai Istvánt, már 1946. novemberében,*⁶⁴ *a később interveniáló Tanay Antalt 1947. december 2-án visszavették közalkalmazotti státuszába, de egyikük sem került vissza a budai képzőbe.* Koltai István a Vendel utcai (Donáth, 2008), Tanay Antal a II. kerületi tanítónőképzőkben folytatta pályafutását.⁶⁵ Homályos Dezső elbocsátásának okáról, s további sorsáról nincs információnk.

Végül megemlíteném, hogy a budai képző az 1945–1946. év folyamán meg kellett váljon mindkét gyakorlóiskolai pedagógusától. A felsőbb osztályokat tanító Szalatsy Richárdról szólunk már, de még nem esett szó az alsó osztályokat bő egy évtizede tanító gyakorlóiskolai igazgatóról, a tantestület egyetlen országosan híres/hírhedt tagjáról: Budaváry Lászlóról (1889–1962). A gyakorlóiskolában szociálisan rendkívül érzékenynek mutatkozó, a szegényebb tanítványait a tehetősebb szülők segítségével rendszeresen tápláló, karácsonykor ajándékozó stb. tanító úr az iskolában egyáltalán nem deklarálta képviselőként 1920-ban a parlamentben, az Ébredő Magyarok Egyesületében, különböző pártokban, újságokban, köztük saját lapjában hangoztatott engesztelhetetlen antiszemitizmusát. Lehetséges, hogy az igazgatókkal és/vagy a VKM-mel kötött megállapodása miatt volt így, s persze azért, mert a budai képzőnek a két világháború között egyetlen zsidó, vagy annak számító származású növendéke sem volt, beleértve a gyakorlóiskolát is. Budaváry Lászlót már 1945 tavaszán letartóztatták, majd a népbíróságon 12 évi börtönre és 10 év közügyektől való eltiltásra ítélték politikai és újságírói, szerkesztői tevékenysége miatt. A fellebbezés nyomán több menetben lefolyt újabb tárgyalásokon Budaváryt 10 év börtönre, 10 év közügyektől való eltiltásra, s hivatásától való eltiltásra ítélték, elvéve nyugdíjjogosultságát is.⁶⁶ Egyedül az utóbbi révén merült fel a tárgyalások során, hogy Budaváry hivatásszerűen tanítónak tevékenykedett, amikor kifejtette: „én a tanítók tanítója voltam, és ebben a minőségemben soha nem foglalkoztam politikával.” „Pontosan ezért tartja a legfájóbb pontnak az ítéletben az állás- és nyugdíjvesztésre való elítélést”.

Összefoglalás helyett: megjegyzések, kérdések

A pedagógustársadalom magyarországi történetében néhány évtizedenként visszatérő szomorú jelenség, hogy az autonóm viselkedés helyett a mindenkorai politikai-világnézeti elvárásoknak megfelelő magatartásra, nevelésre szocializált, szorított pedagógusokat (Baska, 2011; Sáska, 2016; Jakab, 2022; Somogyvári 2023) a korábbi jellegétől többé-kevésbé élesen eltérő fordulatot vett új hatalom igazolási, fegyelmi eljárásoknak vetette alá. Az előző rezsimnek megfelelőket, megfelelni igyekvőket gyakran felelősségre vonta, végzálta, pályájukról időlegesen, vagy véglegesen eltávolította. Ez történt 1919-ben, majd az ellenforradalmi rendszer első éveiben, a „keresztény-nemzeti kurzus” idején, 1945–1946-ban, majd 1948–1950-ben is. Az 1918–1921-ben a tanítóképzés területén történekről egy 2020-ban megjelent monográfiánkban számoltunk be (Donáth, 2020). Jelen dolgozatunk az első beszámoló az 1945–1946-ban történekről feldolgozására irányuló kutatásunkról. Ahogy az ilyen kezdeti fázisban lenni szokott: inkább a kérdéseink, problémáink szaporodnak, mintsem kiforrott válaszaink születhetnének.

Miként ezt a kortárs Bibó István már 1945-ben konstataálta: ezek az eljárások rendkívül ellentmondásosan hatottak (Bibó, 1945). Az akkori képlékeny politikai helyzetben, a fennen hangoztatott demokrácia jellegének meghatározatlansága folytán az arra irányuló kísérletek, hogy tárgyszerűen megállapíthassák ki illeszthető be, s

63. MNL OL XIX-I-1-g-57-171085-1947. 145. d. Tanay Antal 1947. augusztus 24-i beadványában.

64. MNL OL XIX-1-g-57-1-K-137778/1946. 124. d.

65. MNL OL XIX-I-1-g-57-156687-1948. 145. d.

66. A Budaváry ügy anyagait lásd: BFL XXV. 1. a. 778/1945., benne az Np. X. 778/1945. számú elsőfokú, és a NOT I. 3197/15./1945. számú másodfokú ítélettel. Lásd továbbá például Veszprémi L. B. 1921; Paksa, 2011.

ki nem annak még homályos keretei közé; s hogy az utóbbiakat milyen szankciókkal sújtsák – korrekt módon eleve megoldhatatlan feladatot rótt az igazoló bizottságokra. Az sem segíthette a tárgyyszerű vizsgálatot, hogy visszamenő hatályú jogalkotással, lényegében laikus politikusokra, vagy legalábbis politikai pártok delegáltjaira osztottak igazolási, népbírósi, B-listázási feladatokat, olyan tömegmérésekben, amelyekre valóban hozzáértő és tárgyyszerűen megítélni tudó ítéseket találni az akkori felzaklatott viszonyok között lehetetlen volt. S ha ehhez hozzátesszük: az eljárások csak részben deklarált valódi célja a társadalom, az oktatás vezető posztjain történő tömeges kádercsere volt, az ilyenkor elkerülhetetlen versengés, a pozíciókért folyó harc kíséretében, teret adva a korábbi időszakban elszenvedett, vagy vélt sérelmek megtorlásának, aligha csodálkozhatunk, hogy alaptalan vádaskodások, szubjektív ambíciók milyen mértékben befolyásolhatták ezen eljárásokat.

A budai képzős tanárok ügyeire rátérve megállapíthatjuk: az 1945-ben kevesebb, mint harminc fős tantesztület meglehetősen sok tagját érték ilyen-olyan megpróbáltatások. Ez annál váratlanabb, mivel egy a szakmai munkára koncentráló, szociálisan érzékeny összetételű,⁶⁷ – Budaváry Lászlót (esetleg Szalatsy Richárdot) leszámítva – kifejezetten apolitikus pedagógus közösség tagjaival történt mindez.

Padányi–Frank Antal esetében láthattuk, hogy a tantesztület szakmailag vele egy szinten álló tagjai közül többeket irritált az igazgató úr viselkedése, ezért mihamarabb szabadulni akartak tőle. Ezért ellene tanúskodtak az igazolási eljáráson. Hogy milyen sérelmek motiválták egy részüket arra, hogy rendőrségi tortúrának, népbírósi ítéletnek is alávéssék a már nyugdíjazott idős pedagógust, arra a kutatás jelenlegi fázisában nincs válaszunk. Láthattuk: a lusztrációs eljárások során néhányan (Szabó Béla, Wágner Ferenc, Prochaska Ferenc, Mesterházy Jenő) különösen aktívnak bizonyultak. Szabó és Mesterházy igazgatói ambíciókkal rendelkeztek. A Padányi–Frank ügyben bizonyára ez is befolyásolhatta lépéseiket. De mi vezette a már igazgató Szabó Bélát arra, hogy a már az intézetéből elhelyezett egykori kollégáit B-listázza? Nem tudni. Ő szakszervezeti vezető volt, de nem volt párttag. Természettudományos tárgyakkal foglalkozott, azért ideológiai szempontból sem lehetett különösebben motivált.

Vajon mi vezette a pedagógus pályát diplomáciaira cserélő Wágner és a látszólag semmilyen pozícióvadászattal nem foglalkozó Prochaska tanár urakat, hogy az igazgató mellett még Szalatsy Richárd kényszernyugdíjazásánál is exponálják magukat? Ezek a nyitott kérdések azért bírnak jelentőséggel, mert az akkori mechanizmusok között elég volt egy-két terhelően tanúskodó személy ahhoz, hogy az érintettet elmarasztalják.

Helyi érdekcsoportok is alaptalan vádakkal léphettek fel, csak azért, hogy a számukra ilyen-olyan okból nem megfelelő/nem szimpatikus, „gyütt-ment”, egyébként minden tekintetben példászerű munkát végző Árpássy Gyula igazgató talpára útilaput kössenek. Amikor világossá vált, hogy az igazgató úr visszatéréseivel nem kell számolniuk, a jászberényiek még tanúskodtak is mellette, hogy Budapesten őt ne sújtsák „áthelyezésre” ítéltése következményei.

A tárgyalt ügyekből az is szembetűnő, hogy mennyire esetleges vádak alapján marasztaltak el pedagógusokat. A TITOE vezetőivel példát akartak statuálni, ezért Padányi–Frankot és Mesterházyt „A harmincadik” című film alapján, mai szemmel lényegében megalapozatlannak tűnő vádakkal illették, annak fényében, hogy akkorigban nyomozás folyt a „népellenes bűnökkel” vádolt, emigrációban tartózkodó Páger Antal ellen.⁶⁸

Az 1944-es TITOE beszámolóra való hivatkozás is erőltetett volt, a szöveg sajátos interpretációján alapult, figyelmen kívül hagyva, hogy a VKM és a főigazgatóság akkoriban a háborúban való kitartásra, a háttország és a katonaság megerősítésére, támogatására szóló utasítások sorát bocsátotta ki. Vitéz Fraknóy főigazgatót mégis „csak” nyugdíjba küldte az igazoló bizottság, míg a nála sokkal visszafogottabb beosztottját, Mesterházyt állás-

67. Ez az intézmény jellege folytán általános volt a tanítóképzőkben (Pelesz, 2023).

68. BFL XXV. 26. 3874/1947. a Páger ügyében folytatott nyomozás iratai, Molnár, G. P. 1988.; Pethő, 2016.

vesztésre ítélte. Tegyük hozzá: utóbbi, ha óvatosan is, bizonyosan szemben állt a német megszállást és nyilas hatalomátvételt követő kormányzati törekvésekkel.

Ha a TITOE elmarasztalására megalapozott vádakot kívántak volna megfogalmazni az akkori tisztogatók: elég lett volna kinyitniuk a Magyar Tanítóképző 1944. évi utolsó számát, melynek vezércikkében Molnár Oszkár szerkesztő a nyilas kormány felé tett lojális és deklaráltan antiszemita gesztusokat (Molnár, 1944). Ezt nem tették meg az igazolók, így az időben nyugdíjba vonult és szerkesztőségéről lemondott Molnár bármilyen számonkérés nélkül úszta meg a történeteket. Félre értés ne essék: nem a szerkesztő úr számonkérésének elmaradását reklamáljuk, hanem a TITOE vezetőivel szemben alkalmazott eljárások esetlegességére és aránytalanságára utalunk ezzel.

Az eljárások során született méltánytalan/megalapozatlan döntések jelentős részét előbb-utóbb, így-vagy úgy korrigálták. Árpássynak hamar igazságot szolgáltatott, Mesterházyt végül „csak” nyugdíjazták, a B-listázott Koltait és Tanayt reaktiválták. Padányi-Frank ügyét amnesztiával zárták le. Hosszú évek múltán, az 1957 eleji politikai helyzetben végül visszaadták Szalatsy Richárd – még az akkori jogi környezetben is önkényesen elvett – nyugdíját is.

Akkor mire volt jó a tisztességes, szociálisan érzékeny, hivatásuknak élő pedagógusok meghurcolása? A megfélemlítésre, a feltétlen formális alkalmazkodásra kényszerítésre. Végül sok izgalom, szenvedés után minden célba vett személy rákényszerült arra, hogy a „demokrácia híveként, az új rendszer támogatójaként” tüntesse fel magát – akár az volt valójában, akár nem.

A Vendel utcai és a budai képző 1955–1956. évi állapotát vizsgáló 2008. évi tanulmányaimból egyértelmű: mennyire csak az elvárt mimikri felszínének átmeneti produkálására kényszeríthettek ezzel, miközben 1956 tavaszától egyre bátrabban jelezték a pedagógusok az ostoba elvárásokkal szembeni fenntartásaikat. Sőt: egymás között a budai tantestület egészének farsangi összejövetelén parodizálták, kigúnyolták, kinevették az egészet. Senki sem volt közülük, aki ezt az „illetékes elvtársaknak” jelentette volna (Donáth, 2008. pp. 308–358).

Rövidítések

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – ÁBTL TH

Budapest Főváros Levéltára – BFL

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára – RL

Eötvös Lóránd Tudományegyetem Tanítóképző Karának Irattára – ELTE TÓK Irattára. (Korábban, az erre vonatkozó kutatásom, anyaggyűjtésem időszakában, 2000 előtt, az akkor még önálló Budapesti Tanítóképző Főiskola Irattára volt. Ennek anyagai ma már bizonyára az ELTE Levéltárban találhatóak.)

ELTE TÓK Könyvtára, Mesterházy hagyaték – Mesterházy hagyaték

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagy-Kun-Szolnok Vármegyei Levéltára, a Jászberényi M. Kir. Líceum és Tanítóképző, iktatott iratok 1945–46. – MNL SZML VIII. 52.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – MNL OL

Magyar Tanítóképző – M. T.

Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium – VKM

Irodalom

1. Árpássy, Gy. (1936a). *A tanítóképzőintézeti növendékek nevelése. Különlenyomat az Esztergomi Érseki Tanítóképző 1935/1936. évi értesítőjéből.*
2. Árpássy, Gy. (1936b). *A tanító megbecsülésének alapfeltételei. Útmutató tanítójelöltek és kezdő tanítók számára.* A szerző kiadása. Szent István Társulat.
3. Árpássy, Gy. (Ed., 1944). *A Jászberényi M. Kir. Állami Líceum és Tanítóképző-Intézet évkönyve az 1943–44. iskolai évről.* Kovács-nyomda, Jászberény é. n.
4. Baska, G. (2011). *Iskola, gyermek és tanítói ideál a 19. és 20. század fordulóján.* Gondolat Kiadó.
5. Báthory, Z. & Falus, I. (Eds., 1997). *Pedagógiai Lexikon*, I. kötet. Karaban Könyvkiadó.
6. Bibó, I. (1945). A magyar demokrácia válsága. In Bibó, I. *Válogatott tanulmányok* (pp. 20–79). II. kötet Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely. <https://mek.oszk.hu/02000/02043/>
7. Csehi, J. (Ed., 1988). *Mesterházy Jenő munkássága. Dokumentumok alapján összeállította Csehi József.* 1988. Kéz- és gépirat a Mesterházy Jenő hagyatékban. ELTE TÓK Kt. N. 1.
8. Donáth, P. (2008). *Oktatáspolitikai és tanítóképzési Magyarországon 1945–1960.* Trezor Kiadó.
9. Donáth, P. (2020). *Pedagógusok az 1918–1919. évi politikai forgószélben. Tanítóképzők a forradalmak, az idegen megszállás és az ellenforradalmi számonkérés idején.* Trezor Kiadó.
10. Donáth, P. (2023). A Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének 1919-ben és 1947-ben történt átmeneti, majd végleges megszüntetésének történetéhez. *Gyermeknevelés*, 11. (megjelenés alatt)
11. Jakab, Gy. (2022). *Demokrácia demokraták nélkül? Oktatási reform és állampolgári nevelés.* Gondolat Kiadó.
12. Janek, N. & Balogh, B. (2017). Képekben elbeszélte múlt – Mesterházy Jenő. *Gyermeknevelés*, 5(1), 85–109.
13. Koltai, I. (1941). A német akadémiai tanítóképzés kialakulás, módja és tanulságai. A szerző kiadása
14. Mesterházy, J. (1943). Egyesületünk az 1943-1944. iskolai évben. *Magyar Tanítóképző*, 56(6), 167–175.
15. Mesterházy, J. (1944). Egyesületünk az 1943-1944. iskolai évben. *Magyar Tanítóképző*, 57(6), 161–167.
16. Molnár Gál, P. (1988). *A Páger-ügy.* Pallas Lap- és Könyvkiadó.
17. Molnár, O. (1944). Új idők hajnalán. *Magyar Tanítóképző*, 57(11), 237–238.
18. Nagy, S. (Ed., 1976). *Pedagógiai Lexikon*, I. kötet. Akadémiai Kiadó.
19. Padányi–Frank, A. (1942). A tanítói küldetéstudat és a „A harmincadik” c. film. *Magyar Tanítóképző*, 55(12), 329–341.
20. Paksa, R. (2011). *A magyar szélsőjobboldali elit az 1930-as évek elejétől 1945-ig.* doktori disszertáció, ELTE BTK <http://doktori.btk.elte.hu/hist/paksarudolf/diss.pdf>
21. Pelesz, N. (2023). A két világháború közötti szegedi katolikus tanítóképzés szociális vonatkozásai. *Módszertani Közlemények*, 63(1), 59–72. <https://doi.org/10.14232/modszertani.2023.1.59-72>
22. Pethő, T. (2016). Páger Antal hazatérése: fasizmussal vádolt legenda. *Magyar Nemzet*, 2016. 10. 12. <https://magyarnemzet.hu/hetvegi-magazin/2016/10/pager-antal-hazaterese-fasizmussal-vadolt-legenda>
23. Sáska, G. (2016). A kommunista oktatáspolitikai a II. világháború utáni években a kettéhasított Európában. *Pedagógia történeti Szemle*, 2(3–4), 65–85.
24. Somogyvári, L. (2023). Demokráciára nevelés? Oktatás és társadalom az utóbbi négy évtized Magyarországon. *Iskolakultúra*, 33(3), 104–106.
25. Szabó, B. (Ed., 1946). *A Budapesti Állami Líceum és Tanítóképző-Intézet évkönyve az 1945–1946. tanévről.* Az intézet fennállásának 77. évében szerkesztette Szabó Béla m. b. igazgató. Kiadja az intézet igazgatósága.

26. Szabó, I. (2004). Száz éve született Árpássy Gyula (1904-1974.) *Budapesti Nevelő*, 40(1-4), 192-193.
27. Szűcs, G. L., Szűcs J. & Gátay, E. (Eds., 1945). *Az igazoló eljárások zsebkönyve*. Franklin Társulat.
28. Veszprémi, L. B. (2021). „Zöld bolsevizmus”. Budaváry László nyilasellenességének ellentmondásai. *Kommentár*, 16(1), 44-52.

Certificate Concerning Teachers and Non-commissioned Officers of the Buda Teacher Training School, B-listing and People's Court Proceedings. Part II. Jenő Mesterházy, Gyula Árpássy, Richárd Szalatsy and Others

Besides Antal Padányi-Frank, the director of the Buda State Teacher Training College and president of TITOE (National Association of Teachers' Training Institute Teachers), six other active members of the teaching staff, a teacher who had been serving there from 1919 to 1942, but who still maintained a lively relationship with the school, a teacher who applied for the director's chair in 1945, and a non-commissioned officer were also affected by the certification, B-listing and people's court proceedings of 1945-1947. In the second part of our paper, we will present their stories, as far as our sources and the scope of our work allow, in varying degrees of detail, and conclude with a few observations and remarks for the attention of readers of Educational Science on the actors, mechanisms, and actual function of these procedures.

Keywords: teachers and the usher of the Buda Teachers' Training College, TITOE, certificates, people's court proceedings, 1945-1948